

Θεσμικά πλαίσια, όρια και ιδεολογικοπολιτικοί άξονες του κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων*

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ

Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ρύθμιση – άνωθεν και έξωθεν – των όρων για αξιοπρεπή διαβίωση των κρατουμένων και για εύρυθμη λειτουργία των ιδρυμάτων εγκλεισμού τους δεν είναι ευχερές έργο. Δυσχέρειες δημιουργεί το γεγονός ότι τα ιδρύματα αυτά, στα οποία συνυπάρχουν σε στενή συμβίωση οι διοικούντες–κρατούντες με τους διοικουμένους–κρατουμένους,¹ διέπονται σε μεγάλο βαθμό από άγραφους, άτυπους και έσωθεν δημιουργούμενους κανόνες των οποίων η ύπαρξη δεν μπορεί να αγνοηθεί.² Πρόσθετες δυσχέρειες προκύπτουν από την εγγενή δυσλειτουργικότητα του θεσμού της φυλάκισης, όπου επιχειρείται η ρύθμιση της ζωής πολλών προσώπων τα οποία στερούνται την ελευθερία τους και των οποίων θίγονται – αναλόφευτα ή όχι – και άλλα αγαθά τους. Η δυσλειτουργικότητα αυτή επιτείνεται από την ανεπάρκεια χώρων και πόρων, που παρατηρείται σήμερα στη χώρα μας αλλά και σε άλλες χώρες, ιδίως επειδή πρόκειται να δαπανηθούν χρήματα για το μη παραγωγικό ή αντιπαραγωγικό σύστημα των φυλάκων.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες επιβάλλουν τελικά στο νομοθέτη τη χάραξη μιας συμβιβαστικής πολιτικής που απαιτεί δύσκολες επιλογές και λεπτές ισορροπίες. Για τη χάραξη αυτής της πολιτικής πρέπει, φυσικά, να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο οι πιο πάνω παράγοντες αλλά και οι σύγχρονες νομικές και εγκληματολογικές αντιλήψεις.

Οι διαπιστώσεις αυτές, κοινές σε κάθε νομοθετική διαδικασία που επιδιώκει να ρυθμίσει θέματα κρατουμένων και καταστημάτων εγκλεισμού, αφορούν και τον ισχύοντα από 1-1-1990 Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (ΚωδΜεΚ).³ Ήδη από το σημείο αυτό επισημαίνεται ότι πρόκειται για ένα κείμενο που αποτελείται από 123 άρθρα, είναι δηλαδή ένα συνοπτικό νομοθέτημα το οποίο θεωρήθηκε σκόπιμο να περιέχει μόνο τους βασικούς και απαραίτητους κανόνες για να έχει περισσότερες πιθανότητες η υλοποίησή και εφαρμογή τους.⁴ Είναι ευνόητο ότι στις διατάξεις του ΚωδΜεΚ αποκρυσταλλώθηκαν τελικά προσωπικές ιδεολογικοπολιτικές τοποθετήσεις και επιστημονικές αντιλήψεις σχετικά με τη λεγόμενη «σωφρονιστική» πολιτική, και ετελέγησαν λύσεις

στα τόσο κρίσιμα θέματα που δημιουργεί η ύστατη, και κατ'εξαιρέσειν μόνο αναγκαία, στέρηση της ανθρωπίνης ελευθερίας.

Στις παρακάτω σελίδες επιχειρείται να παρουσιαστούν συνοπτικά αλλά και συστηματικά οι απόψεις αυτές και όλοι οι παράγοντες που επέδρασαν θετικά ή αρνητικά στη θέσπιση των διατάξεων του ΚωδΜεΚ. Η παρουσίαση αυτή γίνεται σε δύο φάσεις: Στην πρώτη, απομονώνονται και εξετάζονται οι κυριότεροι παράγοντες που προσδιόρισαν και οροθέτησαν το νομοθετικό αυτό έργο – τα εξωτερικά πλαίσια. Στη δεύτερη, εντοπίζονται οι αρχές και οι άξονες στους οποίους στηρίχθηκε τελικά ο ΚωδΜεΚ – τα εσωτερικά πλαίσια.

2. Πλαίσια και παράγοντες επιρροής του νομοθέτη

2.1. Κύρια σημεία αναφοράς – εξωτερικά πλαίσια

Τη θεσμοθέτηση κανόνων που να θέτουν τις προϋποθέσεις για την έκτιση της ποινής στέρησης της ελευθερίας στην Ελλάδα μέσα στα πλαίσια σεβασμού της ανθρωπίνης αξίας και των λοιπών θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και των γενικότερα αποδεκτών σκοπών αυτής της ποινής, προσδιόρισαν και περιορίσαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό έξι κυρίως παράγοντες:

- η ισχύουσα νομοθεσία,
- τα δεδομένα υλικά μέσα,
- η αναζήτηση συναίνεσης στη νομοπαρασκευαστική επιτροπή,
- η στάση του ελληνικού κοινού,
- η πολιτική βούληση, και
- η ανατροφοδότηση της επιτροπής από τις απόψεις ορισμένων ομάδων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, πρώτο σημείο αναφοράς για το νομοθέτη αποτέλεσαν ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου⁵ και των λοιπών θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, καθώς και οι γενικά αποδεκτοί σκοποί της φυλάκισης, στην ευρεία της έννοια (εννοείται κάθεριξη και κράτηση).

2.1.1. Ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξίας

Η ανάλυση του περιεχομένου και της λειτουργίας της αρχής του σεβασμού της αν-

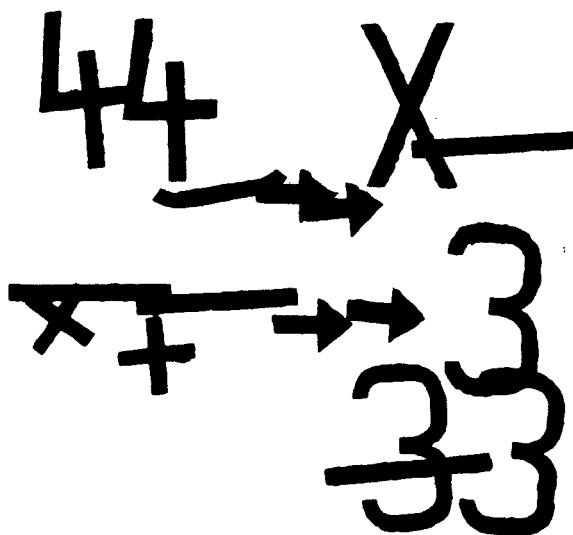
* Στο κείμενο αυτό εκφράζονται οι προσωπικές απόψεις της συγγραφέως. Τις σχετικές αντιλήψεις, κατά κύριο λόγο του Προέδρου της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής καθηγητή κ. Π. Παπαδάτου και κατά δεύτερο του συνόλου των μελών της, απηχεί η Εισηγητική Έκθεση του ΚωδΜεΚ.

⁵ Προδημοσίευση της Εισαγωγής στον τόμο «Σωφρονιστική Νομοθεσία» που εκδίδεται προσεχώς από τη «Νομική Βιβλιοθήκη» με επιμέλεια Κ.Δ. Σπινέλλη / Ν.Ε. Κουράκη και συνεργασία Ν. Κουλούρη.

κανόνων συμπεριφοράς για το προσωπικό των φυλακών.

2.1.2. Από ανθρώπινα δικαιώματα

Περισσότερο θετικά, θεμελιώνοντας αξίωση για παροχή θετικών ενεργειών,

θρώπινης αξίας (άρθ. 2 παρ. 1 Συντάγματος) εκφεύγει από τους σκοπούς της παρούσας εργασίας.⁶ Εδώ αρκεί μόνο να τονιστεί ότι φορέας προσωπικής αξιοπρέπειας είναι κάθε άνθρωπος, και επομένως και οι κρατούμενοι. Μάλιστα στο άρθ. 10 παρ. 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα αναφέρεται ρητά ότι «κάθε άτομο που έχει στερηθεί την ελευθερία του έχει δικαίωμα σε μια μεταχείριση ανθρώπινη, που σέβεται την έμφυτη αξιοπρέπεια του ανθρώπινου προσώπου».⁷ Ανάλογη μεταχείριση των κρατουμένων σύμφωνα με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια επιτάσσει και ο κανόνας 65 παρ. α των Ευρωπαϊκών Συμφωνιστικών Κανόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης [Σύσταση 87 (3)] (στο εξής: ΕυρΣωφΚα '87).^{7α} Επομένως, ο Κωδ.ΜεΚ είναι εναρμονισμένος με τις διατάξεις αυτές, αφού στο άρθ. 2 απαιτεί η μεταχείριση⁸ των κρατουμένων να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου.

Είναι βέβαια γνωστό⁹ ότι η συνταγματική επιταγή του άρθ. 2 παρ. 1 του Συντάγματος λειτουργεί αμυντικά, αποτρεπτικά. Δηλαδή, δεν υποδεικνύει στα πολιτειακά όργανα τι πρέπει να πράττουν αλλά μόνο από τι πρέπει να απέχουν. Ωστόσο η πρακτική αξία της απόλυτης αυτής αρχής είναι μόνο βραχυπρόθεσμα περιορισμένη. Μεσοπρόθεσμα θα είναι σημαντική τόσο για τη δικαστική προστασία των κρατουμένων όσο και για τη χάραξη

μπορεί να λειτουργήσουν ορισμένα άλλα συνταγματικά καθιερωμένα και στην Ελλάδα, αλλά και από τη διεθνή έννομη τάξη προστατευόμενα, ανθρώπινα δικαιώματα.¹⁰

Από την πλευρά της «σφραγιστικής» πολιτικής γίνεται σήμερα αποδεκτό ότι «η φυλάκιση, με τη στέρηση της ελευθερίας, είναι ποινή αυτή καθ' εαυτή» (Κανόνας 64 ΕυρΣωφΚα '87). Με άλλα λόγια, κυριαρχεί πλέον η αντίληψη ότι «φυλακή σημαίνει μόνο στέρηση της ελευθερίας»,¹¹ κι επομένως κατά την έκτιση της ποινής απαιτείται σεβασμός της φυσικής ακεραιότητας, της αξίας και των λοιπών δικαιωμάτων του ανθρώπου.¹² Και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων από ετών έχει διακηρύξει ότι ακόμα και στην περίπτωση που η «κρατούμενη εκτίει ποινή η οποία της έχει επιβληθεί για εγκλήματα κατά των πλέον βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων», αυτή η κατάσταση δεν της αφαιρεί, εντούτοις, την εγγύηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προσδιορίζονται στη Σύμβαση...¹³ Εξάλλου και ο κανόνας 5 των ΕυρΣωφΚα '87 προδιαγράφει τα μέσα και τις διαδικασίες για τη διασφάλιση της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Ο κρατούμενος επομένως, αν και έχει στερηθεί την ελευθερία του, εξακολουθεί να είναι φορέας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η ποινή του αφαιρεί μόνο τη φυσική ελευθερία που προστατεύεται με το άρθ. 5 παρ. 3 και 4 του Συντάγματος.¹⁴ Διατη-

ρεί έτσι όλα τα δικαιώματα – ατομικά, ατομικά, κοινωνικά, ακόμη και πολιτικά – στο βαθμό που η άσκησή τους δεν περιορίζεται ούτε ρητά από τη δικαστική απόφαση αλλά ούτε και είναι ασυμβίβαστη με το προσωρινό καθεστώς στέρησης της φυσικής ελευθερίας. Με άλλη διατύπωση, το ιδιάζον νομικό καθεστώς υπό το οποίο τελεί ο κρατούμενος πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο όταν στη συγκεκριμένη περίπτωση η χρήση του θεμελιώδους δικαιώματος αναιρεί τη δυνατότητά του να λειτουργήσει ως φορέας του θεσμού της συγκεκριμένης ποινής, που προκύπτει από το Σύνταγμα (άρθ. 7 παρ. 1) και που του έχει επιβληθεί νόμιμα.¹⁵

Είναι φανερό ότι η παραπάνω «λειτουργική αντίληψη» δεν δέχεται – ή μόλις δέχεται – περιορισμούς στα ατομικά δικαιώματα των κρατουμένων. Αυτή ακριβώς την αντίληψη προσπάθησε να έχει ως γνώμονα ο νομοθέτης αποφεύγοντας, όσο ήταν δυνατό, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αλλοιώσεις των δικαιωμάτων των κρατουμένων, τις οποίες από παράδοση ή εκ των πραγμάτων επιφέρει η φυλάκιση.¹⁶ Ωστόσο η προσπάθειά του δεν ήταν πάντοτε επιτυχής. Και αυτό οφείλεται μεταξύ άλλων, στην κρατούσα σε ορισμένες ομάδες άποψη, τόσο στην πράξη, όσο ενίοτε και στη νομολογία,¹⁷ ότι – κατά τη διατύπωση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης – «η έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής συνεπάγεται τον περιορισμό ορισμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών».¹⁸ Πάντως, ο Κωδ.ΜεΚ περιέχει μια γενική ρήτρα, σύμφωνα με την οποία θεμελιώνεται και στους χώρους κράτησης το κράτος δικαίου. Έτσι, «οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της στέρησης της ελευθερίας τους, στην άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος. Όταν αδυνατούν να ασκήσουν ένα δικαίωμα αυτοπροσώπως, μπορούν να το ασκήσουν με αντιπρόσωπο» (άρθ. 5 παρ. 1 Κωδ.ΜεΚ). Επομένως, κατά τη διάταξη αυτή, ο κρατούμενος είναι δυνατό να διεκδικήσει και να κατακτήσει κάθε ατομικό δικαίωμα του οποίου την άσκηση δεν απαγορεύει ο Κωδ.ΜεΚ ή άλλος νόμος. Τέτοιο είναι, λ.χ., το δικαίωμα ψήφου των κρατουμένων οι οποίοι δεν έχουν αποστερηθεί των πολιτικών τους δικαιωμάτων.¹⁹ Στο ίδιο άρθρο (παρ. 2 και 3) καθιερώνεται ο σημαντικός θεσμός του δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών, στο οποίο δικαιούνται να προσφεύγουν όσοι κρατούμενοι έχουν βλαβεί είτε από παράνομη ενέργεια σε βάρος τους είτε από προσβολή κάποιου δικαιωμάτων τους «από οποιοδήποτε μέλος του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης» (έμφαση δική μου), δηλαδή από τον ανώτερο έως τον κατώτερο υπάλληλο και από το διοικητικό έως το υγειονομικό και άλλο ειδικό προσωπι-

από τον εαυτό του.⁸³ Η απλή δίκαιη και κατά το δυνατόν ανώδυνη μεταχείριση των κρατουμένων είναι, λοιπόν, ο στόχος προς τον οποίο πρέπει να τείνουν οι προσπάθειες της κεντρικής και περιφερειακής διεύθυνσης, αλλά και όλου εν γένει του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης.

Η γατί άρα του νομοθέτη γι' αυτήν του την επιλογή – η οποία βρίσκει άλλωστε έρεισμα και στις νεοκλασικές και σε άλλες σύγχρονες τάσεις (βλ. παραπάνω 2.1.3) – είναι ότι μια τέτοια μεταχείριση μπορεί να μην ωφελήσει αλλά πάντως δεν θα βλάψει σημαντικά, ιδίως όταν κατά την έκταση της ποινής παρέχονται οι εξής ευγυήσεις: α) διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, και επομένως η μη ταπεινωτική αντιμετώπιση του κρατουμένου (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ), β) ενθαρρύνεται ο αυτοσεβασμός (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ), γ) καλλιεργείται το συναίσθημα της ευθύνης (άρθ. 2 και άρθ. 84 ΚωδΜεΚ), και δ) παρέχονται ορισμένες ευκαιρίες για αγωγή, εάν φυσικά την έχει ανάγκη και τη ζητεί ο συγκεκριμένος κρατούμενος.⁸⁴

3.1.3. Η αγωγή νοείται ως μια ευρύτατη παιδευτική διαδικασία, η οποία αποβλέπει στην άσκηση ενεργητικής επίδρασης στον αποδέκτη της μέσω της μεταβίβασης σε αυτόν πολιτιστικών στοιχείων και αξιών επιστήμης, τέχνης, θρησκείας, θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων κ.λπ.⁸⁵ Με αυτή την έννοια λοιπόν, στο πλαίσιο του ΚωδΜεΚ, η αγωγή περιλαμβάνει ρεαλιστικούς στόχους, όπως την εκπαίδευση – συμπεριλαμβάνεται και η επαγγελματική –, την εργασία και την κοινωνική, πνευματική και φυσική αγωγή (άρθ. 39-44 ΚωδΜεΚ), και όχι ηθικοπλαστικούς. Απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση της αγωγής είναι η ελεύθερη συμμετοχή και η συνεργασία του κρατουμένου, σύμφωνα και με τη συνταγματική επιταγή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του (άρθ. 5 παρ. 1 Σ.).⁸⁶

Η αγωγή, φυσικά, διαφοροποιείται με βάση τα χαρακτηριστικά των σημερινών κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές, δηλαδή το μορφωτικό, επαγγελματικό και γενικά το κοινωνικοοικονομικό τους επίπεδο. Για ορισμένες κατηγορίες κρατουμένων (λ.χ. δράστες οικονομικών εγκλημάτων, χρήστες και μικρεμπόρους ναρκωτικών) έχει απλώς την έννοια της ελάφρυνσης των δεινών⁸⁷ της στέρησης της ελευθερίας (π.χ. σωματική αγωγή, ψυχαγωγικές-μορφωτικές ευκαιρίες). Για άλλες κατηγορίες αποβλέπει πρωτενόντως στην παροχή γραμματικών ή επαγγελματικών γνώσεων και δευτερευόντως στη δημιουργία σ' αυτούς μιας θετικής στάσης προς την εργασία.⁸⁸ Ευνόητο είναι ότι η ποιότητα των παρεχομένων υπηρε-

σιών προσδιορίζει τόσο το βαθμό της συμμετοχής των κρατουμένων στα σχετικά προγράμματα όσο και το βαθμό της επίδρασης τους στους κρατουμένους αυτούς.

3.1.4. Ο ατώτερος στόχος της κοινωνικής

επανεπίσταξης ήδη αναφέρθηκε παραπάνω (2.2). Ωστόσο πρέπει και εδώ να τονιστεί ότι αφού βασική αρχή της επανεπίσταξης είναι να θεωρείται η κοινωνία ο φυσικός χώρος για τη φροντίδα των δράστων,⁸⁹ η καθιέρωση νέων θεσμών που λειτουργούν στο χώρο αυτό, όπως οι τακτικές (άρθ. 52-55 ΚωδΜεΚ) και εκπαιδευτικές (άρθ. 48, 52, 56 ΚωδΜεΚ) άδειες κρατουμένων, τα Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης (άρθ. 57-60 ΚωδΜεΚ), η εργασία για κοινωνικές σκοπούς ή για την κοινότητα (άρθ. 61, 62 ΚωδΜεΚ), η τμηματική έκταση της ποινής (άρθ. 61), η μεταίδρυματική αρωγή (άρθ. 14, 41, 95 ΚωδΜεΚ) κ.λπ. προωθεί την κοινωνική επανεπίσταξη.

3.1.5. Στο τέλος αυτής της κάπως διεξοδικής αναφοράς στον πρώτο και βασικό άξονα, αντί άλλης ανακεφαλαίωσης, υπογραμμίζεται ότι ο ΚωδΜεΚ καθιερώνει την αρχή κατά το δυνατόν ανώδυνης μεταχείρισης και της ελάχιστης δυνατής παρέμβασης στη ζωή των κρατουμένων.⁹⁰ Σε αυτόν δηλαδή αντικατοπτρίζονται σε κάποιο βαθμό οι σύγχρονες σκανδιναβικές και λοιπές ευρωπαϊκές νεοκλασικές τάσεις, οι βορειοαμερικανικές απόψεις για δίκαιη αποκατάσταση και, τέλος, οι αντιλήψεις για κοινωνική αποκατάσταση, έτσι όπως προβάλλονται κυρίως στο καναδικό πρότυπο.⁹¹

3.2. Ο εκδημοκρατισμός της διοίκησης

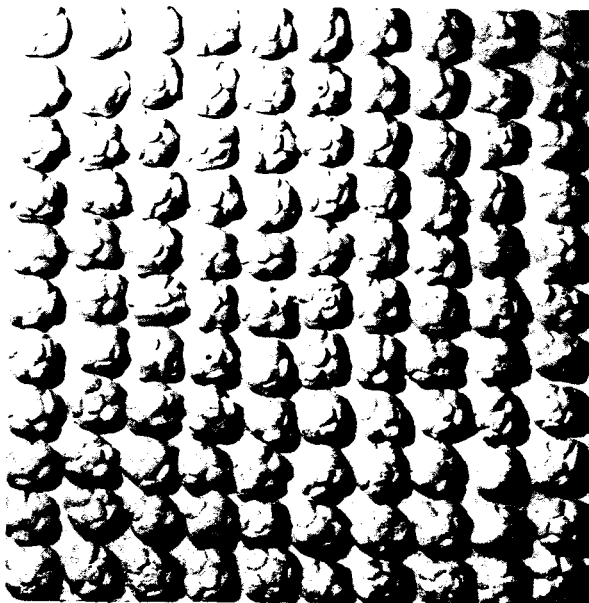
Ο παραδοσιακός και, λίγο-πολύ, αυταρ-

χικός τρόπος λήψης αποφάσεων παραχωρεί τη θέση του σε νέες μεθόδους διοίκησης των ιδρυμάτων εγκλεισμού.⁹² Κι αυτό το στοιχείο αποτελεί το δεύτερο άξονα. Στον Κώδικα καθιερώνονται συλλογικές και συμμετοχικές διαδικασίες για τη λήψη αποφάσεων, ενώ περιορίζονται αντίστοιχα οι εξουσίες του διευθυντή και μεταβιβάζονται στη δικαστική εξουσία ή σε πολυμελή όργανα ή τουλάχιστον σε δύο άτομα. Έτσι, προβλέπεται η λειτουργία: α) δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών, β) επισημοποιημένου συμβουλίου, γ) πειθαρχικού συμβουλίου, δ) διαφόρων επιτροπών και ε) σύμπραξη, λ.χ. διευθυντή και ιατρού ή διευθυντή και κοινωνικής υπηρεσίας κ.λπ., για τη λήψη διαφόρων αποφάσεων.

Συγκεκριμένα: Οι κρισιμότερες αποφάσεις δεν αποτελούν πλέον έργο της διοίκησης αλλά της δικαιοσύνης, και μάλλον του νέου θεσμού του δικαστηρίου εκτέλεσης των ποινών κατά κανόνα – και μόνο του δικαστή εκτέλεσης ποινών κατ'εξαιρεση.⁹³ Έτσι, για να αρκεστεί κανείς σε μερικά παραδείγματα: Στο δικαστήριο προσφεύγει ο κρατούμενος σε περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος του ή προσβολής των δικαιωμάτων του από οποιοδήποτε μέλος του προσωπικού του ιδρύματος (άρθ. 5 παρ. 2 ΚωδΜεΚ). Το δικαστήριο αποφασίζει αν κάποιος κρατούμενος έχει ανάγκη από ειδική μεταχείριση λόγω προηγούμενων εμπειριών (άρθ. 12 παρ. 1 ΚωδΜεΚ). Το δικαστήριο, και μόνο αυτό και υπό προϋποθέ-

κού συμβουλίου (άρθ. 55 παρ. 1 και 2, σχετικά και άρθ. 53 και 54 ΚωδΜεΚ).

Επιπρόσθετα, πειθαρχικό συμβούλιο, συγκροτούμενο από το διευθυντή, έναν κοινωνικό λειτουργό και ένα μέλος του επιστημονικού συμβουλίου – εκτός από το δικαστή – θα απονέμει τις ουσιαστικότε-

σεις, μπορεί να διατάξει αναγκαστικά ιατρικά μέτρα (άρθ. 34 παρ. 3 ΚωδΜεΚ). Εκτός από την ειδική επιτροπή του άρθ. 55 ΚωδΜεΚ και το δικαστήριο εκτέλεσης ποινών ύστερα από αίτηση του καταδίκου χορηγεί άδεια παραμονής σε Κέντρο Ημιελεύθερης Διαβίωσης (άρθ. 59 παρ. 3 ΚωδΜεΚ). Επιπλέον, ο δικαστής μόνος του αποφασίζει για το λεπτότατο θέμα της ιατρικής εξέτασης ή και ιατροχειρουργικής επέμβασης σε κρατούμενο που είναι νοητικά καθυστερημένος ή ψυχικά ασθενής και δεν συναινεί (άρθ. 33 παρ. 2 ΚωδΜεΚ).

Εξάλλου σημαντικές για τον κρατούμενο αποφάσεις ανατίθενται σε επιστημονικά συμβούλια και άλλα συλλογικά όργανα. Γι' αυτό προβλέπεται η λειτουργία επιστημονικών συμβουλίων σε κάθε κατάσταση κράτησης, αλλά και στο υπό ίδρυση Κέντρο Προσανατολισμού και Παρατήρησης (άρθ. 15 ΚωδΜεΚ). Προφανώς, η συμμετοχή στα συμβούλια αυτά του δικαστή εκτέλεσης ποινών, ενός ιατρού και ενός κοινωνικού λειτουργού μαζί με το διευθυντή εξασφαλίζουν, με τη διεπιστημονική προσέγγιση αλλά και με τον αμοιβαίο έλεγχο του κάθε συμμετέχοντος, κατά το δυνατόν ορθές αποφάσεις.

Σε συλλογικό όργανο αποτελούμενο από το δικαστή εκτέλεσης ποινών, το διευθυντή και έναν κοινωνικό λειτουργό ανατίθεται και η χορήγηση της πρώτης κανονικής άδειας, ενώ λαμβάνονται υπόψη και οι υποδείξεις του επιστημονι-

ρες αμοιβές και θα επιβάλλει τις βαρύτερες πειθαρχικές κυρώσεις (άρθ. 85 παρ. 2 και 8, άρθ. 86 και άρθ. 88 παρ. 2, άρθ. 90 παρ. 4 και 6 ΚωδΜεΚ).

Επίσης, ο χειρισμός των ευαίσθητων περιπτώσεων απεργίας πείνας – που αποτελεί άλλωστε, όπως ήδη αναφέρθηκε, το ύστατο και αναφαίρετο δικαίωμα διαμαρτυρίας των κρατουμένων – ανατίθεται, στο πρώτο στάδιο, σε ιατρό της επιλογής του κρατουμένου, στον ιατρό του καταστήματος και στον διευθυντή και στο τελευταίο στάδιο στο δικαστήριο εκτέλεσης ποινών.⁹⁴

Τριμελής Επιτροπή με τη συνεργασία του κρατουμένου θα καθορίζει και τα της εργασίας των καταδίκων (άρθ. 65 παρ. 3 και 4 ΚωδΜεΚ). Και πάλι τριμελής επιτροπή θα επιλέγει τους κρατουμένους για έκτιση της ποινής τους σε αγροτικά καταστήματα.

Επιπλέον, στο δυσχερές θέμα της μεταγωγής κρατουμένων,⁹⁵ για την οποία φημολογείται ότι γίνονται συναλλαγές και ασκούνται πιέσεις, θα συνεργάζονται ο διευθυντής, ο δικαστής εκτέλεσης ποινών και το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ενώ πρόταση θα γίνεται από τον ίδιο τον κρατούμενο, από την κοινωνική υπηρεσία – ή την επιτροπή εργασίας ή αδειών, ανάλογα με την περίπτωση. Τονίζεται ότι μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις θα μπορεί μόνος του ο διευθυντής αγροτικών καταστημάτων ή καταστημάτων ημιελεύθερης διαβίωσης να διατάξει τη μεταγωγή και εκ των υστέρων να το αναφέρει στο δικα-

στή εκτέλεσης ποινών και στο Υπουργείο Δικαιοσύνης (άρθ. 77 και 79 ΚωδΜεΚ). Όμως και για τη μεταγωγή σε θεραπευτικό κατάστημα δεν θα αποφασίζει ένα πρόσωπο, αλλά το μέτρο αυτό θα παραγγέλλεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης με πρόταση του διευθυντή, έκθεση του ιατρού και γνώμη του εισαγγελέα (άρθ. 81 ΚωδΜεΚ).

Τέλος, επιτροπή στην οποία συμμετέχουν και τρεις εκπρόσωποι κρατουμένων αναλαμβάνει το σχεδιασμό και την οργάνωση ψυχαγωγίας και αθλητικών εκδηλώσεων ή το ουσιαστικό έργο της έκδοσης ενημερωτικών ή λογοτεχνικών εντύπων (άρθ. 46 ΚωδΜεΚ).

Αναμφισβήτητα, η διοίκηση δεν έχει αποσιλωθεί από κάθε εξουσία. Κατά συνέπεια, ο διευθυντής μεριμνά λ.χ. για την τάξη και πειθαρχία του καταστήματος του οποίου προϊστάται (άρθ. 85 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), απονέμει ορισμένες αμοιβές (άρθ. 86 παρ. 2 ΚωδΜεΚ), επιβάλλει ορισμένες – και όχι όλες τις – κυρώσεις (άρθ. 88 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), επιτρέπει την επίσκεψη σε κρατουμένους εκ μέρους κοινωνικών φορέων, συλλόγων κ.λπ. (άρθ. 50 παρ. 4 ΚωδΜεΚ).

Θα αποτελούσε κοινοτοπία η επισήμανση των εγγυήσεων και των λοιπών πλεονεκτημάτων που συνεπάγονται οι διαδικασίες των πολυμελών οργάνων πλεονεκτημάτων που τελικά ισοφαρίζουν εν μέρει τις συγκρούσεις, τις απαιτήσεις για ικανότερα διευθυντικά στελέχη,⁹⁶ τη δυσκινησία και τη βραδύτητα στη λήψη αποφάσεων. Άλλωστε, σε περιπτώσεις που η ταχύτητα δράσης είναι αναγκαία, καθιερώνεται και η εκ των υστέρων απόφαση (π.χ. στην περίπτωση της έκτακτης μεταγωγής ασθενούς κρατουμένου, άρθ. 81 παρ. 3 ΚωδΜεΚ).

3.3. Η εξομοίωση

Η λεγόμενη αρχή της εξομοίωσης (Angleichungsgrundsatz)⁹⁷ αποτέλεσε ένα συνεχές σημείο αναφοράς για το νομοθέτη και, συνεπώς, τον τρίτο ιδεολογικοπολιτικό άξονα.

Ήδη αναφέρθηκε (παραπάνω 2.7) ότι ο τρόπος μεταχείρισης των κρατουμένων πρέπει να είναι τέτοιος ώστε να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες του εγκλεισμού, να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ) και να μη γίνονται διακρίσεις με βάση το φύλο, τη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την παρουσία, τις ιδεολογικές πεποιθήσεις κτλ. (άρθ. 3 ΚωδΜεΚ).

Με την έννοια της ελαχιστοποίησης των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ) υπογραμμίζεται ακριβώς ότι πρέπει να καταβάλλεται προσπάθεια να μη διαφέρει ου-

2.6. Η πολιτική βούληση

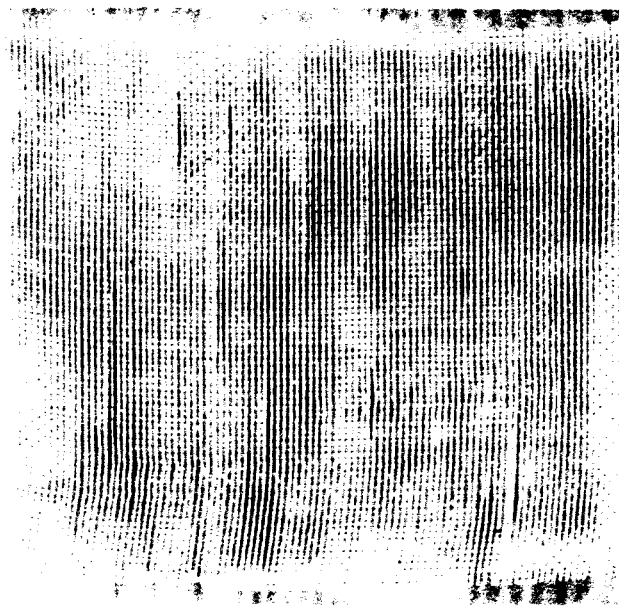
Τέλος, πολυεπίπεδους περιορισμούς επιβάλλει η βούληση της πολιτικής ηγεσίας. Σε ένα πρώτο επίπεδο βρίσκονται τα θεωρητικά όρια που θέτουν οι προγραμματικές και άλλες δηλώσεις των κομμάτων.⁵⁵ Έτσι, κατά κανόνα τα προοδευτικά κόμματα διακηρύσσουν μια πολιτική για την αντιμετώπιση του εγκλήματος, αφ' ενός, ιδιαίτερα ευαίσθητη στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και, αφ' ετέρου, προσανατολισμένη προς την αποδυνάμωση του αυταρχικού και αυστηρού συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (π.χ. κατάργηση της ποινής του θανάτου, αμνηστία, απεγκληματοποίηση και αποποινικοποίηση κ.λπ.).⁵⁶

Σε ένα δεύτερο επίπεδο κινούνται τα πρακτικά όρια που χαράσσουν οι συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις. Έτσι, λ.χ., η καθυστέρηση της κύρωσης του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου αρ. 6 στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, σύμφωνα με το οποίο θα έπρεπε και η Ελλάδα να καταργήσει την ποινή του θανάτου, ανάγκασε τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή, λίγο πριν από την παράδοση του σχεδίου νόμου, να προσθέσει ένα κεφάλαιο με ένα μόνο άρθρο, στο οποίο τουλάχιστον διατηρείται το μέτρο της μετατροπής της θανατικής ποινής σε ισόβια κάθειρξη (άρθ. 96 Κωδ.ΜεΚ).⁵⁷

Από την άλλη πλευρά, η πάγια πολιτική διαφοράν ελληνικών κυβερνήσεων να χρησιμοποιούν την «προσωπική κράτηση ως μέσο διοικητικής εκτέλεσης για την αναγκαστική ικανοποίηση χρηματικών απαιτήσεων του Δημοσίου» και άλλων πιστωμένων⁵⁸ επέβαλε τη στοιχειώδη ρύθμιση της ιδιόμορφης αυτής κατηγορίας κρατουμένων (άρθ. 13, 18 παρ. 2, 21 παρ. 2 Κωδ.ΜεΚ).⁵⁹ Βέβαια, μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 (βλ. άρθ. 2 παρ. 1, 5, 6 και 7 καθώς και άρθ. 20 παρ. 1) είχε επανειλημμένα επισημανθεί από τον επιστημονικό κόσμο η «αντισυνταγματικότητα της προσωποκράτησης για χρέη προς το Δημόσιο».⁶⁰ Παρά ταύτα, στο βαθμό που ήταν δυνατή η προσωπική κράτηση για οφειλές α) στο Δημόσιο, β) σε Δήμους και Κοινότητες, γ) από δικαστικά έξοδα και χρηματικές ποινές και δ) από ιδιωτικά χρέη,⁶¹ επιβαλλόταν η ρύθμιση του θέματος και στο νέο Κώδικα.

Σε ένα τρίτο επίπεδο, τέλος, τοποθετούνται οι περιορισμοί που τίθενται έμμεσα από την πολιτική βούληση. Η πολιτική ηγεσία καθορίζει συνήθως την έναρξη και λήξη των νομοπαρασκευαστικών εργασιών. Η έναρξη τέτοιων εργασιών σηματοδοτείται συχνά από ορισμένες συγκεκριμένες και οδυνηρά περιστατικά: Μέσα στις φυλακές, αυτοκτονίες, απεργίες πείνας, σημαντικά χρούσματα κατάχρησης εξου-

σίας φυλάκων, διακινήσεις τοξικών ουσιών κ.ο.κ.⁶² Και έξω από τις φυλακές, αυξήσεις ανθρωποκτονιών και ληστειών με πρόθεση,⁶³ ανεξιχνίαστων εγκλημάτων βίας που συγκινούν την κοινή γνώμη κ.λπ. Όλα αυτά επηρεάζουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό την εκτελεστική

εξουσία και το νομοπαρασκευαστικό έργο. Αναμφισβήτητα, τέτοια γεγονότα δεν δημιουργούν το κατάλληλο κλίμα για τη σύνταξη νομοθετημάτων που αποβλέπουν σε επιστημονικά επιλεγμένους σκοπούς, αφού τους κυβερνώντες περισσότερο ενδιαφέρει ο εφησυχασμός της κοινής γνώμης ή ακόμη και η εισπραξη πολιτικού οφέλους. Τέλος, και η πολιτική απόφαση σχετικά με το χρόνο λήξης των εργασιών της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής επιδρά στο τελικό αποτέλεσμα, όπως περιγράφεται αμέσως πιο κάτω.

2.7. Η ανατροφοδότηση από επιστημονικές και επαγγελματικές ενώσεις

Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή είχε προγραμματίσει να αποστείλει το σχέδιο του Κώδικα σε επιστημονικές και επαγγελματικές ενώσεις, για ενημέρωσή τους και γραπτή διατύπωση των απόψεών τους. Τέτοιες διαδικασίες χρησιμοποιούνται σε άλλες χώρες και αποδίδουν.⁶⁴ Τελικά όμως, αυτός ο προσχεδιασμένος γραπτός διάλογος και η ανατροφοδότηση της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με τις αντιδράσεις και σκέψεις των διαφόρων φορέων ετεροχρονίστηκε, γιατί πραγματοποιήθηκε όταν είχε ήδη μεταβληθεί η ηγεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, είχε πλέον δει πανηγυρικά το φως της δημοσιότητας το σχέδιο νόμου⁶⁵ και είχε εκπνεύσει η εντολή που συνιστούσε και καθόριζε το έργο της νομοπαρασκευαστικής ομάδας. Έτσι, αποκλεί-

στηκε η δυνατότητα τροποποιήσεων του κειμένου από την πλευρά της νομοπαρασκευαστικής ή μιας αναθεωρητικής επιτροπής ή από το κοινοβούλιο, εάν δεν επελέγετο η διαδικασία των Κωδίκων.⁶⁶ Κατά συνέπεια δεν αξιοποιήθηκαν, στο βαθμό που ήταν δυνατό, οι τοποθετήσεις και κριτικές που διατυπώθηκαν και που αναμενόταν να ενισχύσουν, ιδίως σε αμφιλεγόμενα σημεία, γνώμες της μειοψηφίας και να οδηγήσουν σε καλύτερες επιλογές. Εν τέλει, μόνο λίγες από τις απόψεις και υποδείξεις που προέκυψαν από αυτό το διάλογο ελήφθησαν υπόψη.

3. Θεμελιώδεις αρχές και ιδεολογικοπολιτικοί άξονες – Εσωτερικά πλαίσια

Στις προηγούμενες σελίδες χαρακτήριζαν καταρχήν τα βασικά, εξωτερικά πλαίσια –αναγνώριση και σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων και επιλογή σκοπών της στερητικής της ελευθερίας ποινής– και εντοπίστηκαν οι σημαντικότεροι παράγοντες που προσδιόρισαν το περιεχόμενο και οροθέτησαν τη δράση όσων ήταν επιφορτισμένοι με τη σύνταξη του σχεδίου νόμου για τον Κωδ.ΜεΚ. Στις σελίδες που ακολουθούν περιγράφονται τα εσωτερικά πλαίσια μέσα στα οποία κινήθηκε ο νομοθέτης.

Διατρέχοντας τα δεκαπέντε κεφάλαια και τα 123 άρθρα του Κωδ.ΜεΚ και ανατρέχοντας στις συζητήσεις των μελών της

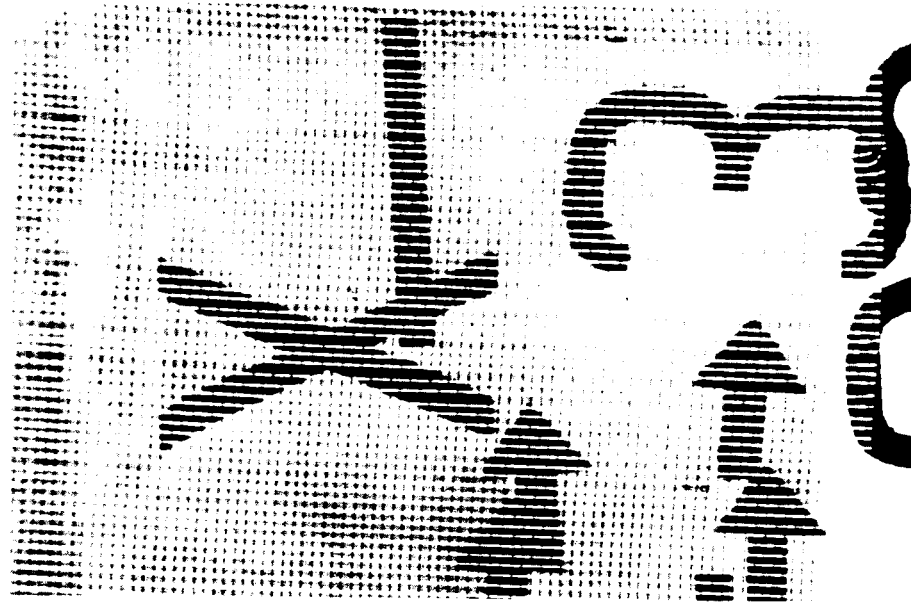
ούτε ενθαρρυντικά. Και δεν προβλέπεται για τους κρατουμένους άλλη «θεραπεία» εκτός από την παροχή της αναγκαίας ιατρικής βοήθειας καταρχήν, με προσωπικό του καταστήματος ή δικής τους επιλογής ή και των γενικών κρατικών νοσοκομείων, για τη διατήρηση της υγείας τους

πρότυπο, ένα αναμορφωτικό πρόγραμμα που εκούσια θα ακολουθούσε ο κρατούμενος, και αν η αντίθετη απόφασή του δεν συνεπαγόταν πειθαρχικές κυρώσεις ή επιπτώσεις στην υπό όρο απόλυση ή στην εν γένει διαβίωσή του στη φυλακή, τα αποτελέσματα θα ήταν διαφορετικά.⁷⁷

Αντί άλλης απαντήσεως στους παραπάνω προβληματισμούς, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει ένα κλασικό ερώτημα που φαίνεται να συνοψίζει κάπως τον Morgis, ενώ αποτελεί έναν αντίλογο στον Martinson και μια εισαγωγή στη σχετική προβληματική που απασχόλησε τον Έλληνα νομοθέτη: «Ποιες μέθοδοι αποδίδουν καλύτερα, για ποια είδη δραστών και κάτω από ποιες συνθήκες ή σε ποιο περιβάλλον;»⁷⁸

3.1.2. Ειδικότερα: Ο νομοθέτης, σύμφωνα με τα παραπάνω, έπρεπε να επιλέξει είτε την υιοθέτηση της αναμορφωτικής ιδεολογίας είτε την πλήρη απόρριψή της είτε, τέλος, την αναγνώριση στον κρατούμενο και της αξίωσης για αναμόρφωση αλλά και του δικαιωμάτος του για μη αναμόρφωση.⁷⁹ Αν και η τρίτη επιλογή αντικειμενικά είναι πλεονεκτικότερη, δεν θεωρήθηκε κατάλληλη για την ελληνική πραγματικότητα. Πρώτο, γιατί υπάρχει παντελής έλλειψη ελληνικής εμπειρίας στον τομέα των σωφρονιστικών ψυχοκοινωνικο-θεραπευτικών βελτιωτικών προγραμμάτων, σχετικά με τα οποία άλλωστε υπάρχει αμφισβήτηση. Και δεύτερο και σπουδαιότερο, διότι το ελληνικό κράτος δεν θα μπορούσε να φέρει το τεράστιο οικονομικό κόστος που συνεπάγεται η εφαρμογή και απαραίτητη συνεχής αξιολόγηση τέτοιων αναμορφωτικών-σωφρονιστικών προγραμμάτων.

Έτσι, ο νομοθέτης του ΚωδΜεΚ επέλεξε τελικά την ακόλουθη συμβιβαστική οδό: α) την όσο το δυνατόν πιο ανώδυνη μεταχείριση των καταδίκων, και β) την επιδίωξη της εκούσιας συμμετοχής στις διαδικασίες αγωγής και επανένταξης. Επομένως ο όρος «μεταχείριση»,⁸⁰ ο οποίος νοείται απλώς ως αντιμετώπιση και όχι ως θεραπεία κατά το ιατρικό πρότυπο, αποκτά ειδική βαρύτητα στον ΚωδΜεΚ. Δεν αποτελεί μέσο αλλά εξυπνώνεται σε σκοπό, όπως άλλωστε συνάγεται έμμεσα και από την παρουσία του όρου στον τίτλο του Κώδικα. Με αυτή την επιλογή θέλησε ο νομοθέτης να υπογραμμίσει ότι ο κρατούμενος βρίσκεται στο κατάστημα κράτησης απλώς και μόνο για να εκτίσει την ποινή του. Η στέρηση της ελευθερίας, δηλαδή, είναι αυτή καθ' εαυτή ποινή και δεν είναι ούτε ευκαιρία για περαιτέρω τιμώρηση⁸¹ ή εξευτελισμούς, ούτε «εργαλείο» για μετατροπή της συμπεριφοράς του κρατουμένου.⁸² Κάτι τέτοιο ενδέχεται να συμβεί αν το επιδιώξει ο ίδιος ο κατάδικος, αντλώντας δυνάμεις

Επιτροπής, διαπιστώνει κανείς ότι οι θεμελιώδεις αρχές που πρωτάνευσαν είναι δυνατό να συνοψιστούν σε πέντε ιδεολογικοπολιτικούς άξονες:

3.1. Η εγκατάλειψη του «σωφρονιστικού ιδεώδους»

3.1.1. Η εγκατάλειψη του λεγόμενου «σωφρονιστικού ιδεώδους» είναι το πρώτο αποφασιστικό βήμα του νομοθέτη, ο πρώτος άξονας που καθορίζει αρνητικά το ιδεολογικό υπόβαθρο. Παράλληλα, θετικά το προσδιορίζουν: α) ο άμεσος στόχος μιας κατά το δυνατόν «ανώδυνης», θα έλεγα, μεταχείρισης,⁶⁷ β) ο βραχυπρόθεσμος σκοπός της αγωγής (άρθ. 1 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), και γ) ο κάπως απώτερος της κοινωνικής επανένταξης (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ).

Η απομάκρυνση από το μοντέλο του σωφρονισμού, της αναμόρφωσης, της θεραπευτικής αγωγής και άλλων παραπλήσιων διαδικασιών με οποιαδήποτε σχετική ονομασία διακηρύσσεται ήδη στον τίτλο του Κώδικα, ο οποίος δεν αποκαλείται και δεν είναι «Σωφρονιστικός Κώδικας». Αποφεύγεται η χρησιμοποίηση του επιθέτου «σωφρονιστικός»,⁶⁸ για να αντιληφθούν όλοι όσοι ασχολούνται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με κρατουμένους ότι η φυλακή δεν είναι χώρος «σωφρονισμού» αλλά τόπος έκτισης μιας ποινής. Δεν αναφέρεται ο όρος «αναμόρφωση»,⁶⁹ γιατί τα διεθνή ερευνητικά δεδομένα στον τομέα αυτό ούτε αδιαμφισβήτητα είναι

(ιδίως άρθ. 31 παρ. 2, 22, 24, 28 ΚωδΜεΚ). Σε αυτές τις βασικές επιλογές κατέληξε η νομοπαρασκευαστική επιτροπή αφού έλαβε υπόψη: α) τις ιδεολογικές τοποθετήσεις των μελών της, β) τις «μπρεσιονιστικές» παρατηρήσεις για την ανακύκλωση του πληθυσμού των φυλακών μας (αφού απουσιάζουν από τον ελληνικό χώρο ακόμα και βασικές έρευνες σχετικά με το δείκτη υποτροπής των αποφυλακισθέντων), και γ) τις κυρίαρχες σχετικές επιστημονικές αντιλήψεις.

Ήδη, λίγο πριν από τη δεκαετία του '60, ο Allen⁷⁰ έσπειρε τους πρώτους δισταγμούς για το «αναμορφωτικό ιδεώδες», οι οποίοι κορυφώθηκαν το 1974 με την ανάλυση των πορισμάτων 231 ερευνών από τον Martinson⁷¹ και την υποστήριξη της ακραίας, και έκτοτε πολυσυζητημένης,⁷² τοποθέτησής του ότι «τίποτε δεν αποδίδει» (nothing works). Την ίδια χρονική περίοδο, αλλά σε άλλη χώρα και από άλλη θεωρητική σκοπιά και με περισσότερο συγκρατημένο τόνο, ο Eser διερωτάται αν η «επανακοινωνικοποίηση»⁷³ βρίσκεται σε κρίση.⁷⁴

Συγχρόνως όμως με τις αντιλήψεις αυτές εκφράζονται και ορισμένες σκέψεις για το μέλλον της ίδιας της φυλάκισης.⁷⁵ Έτσι, μεταξύ άλλων, ο Morgis αναπτύσσει την άποψη ότι η φυλάκιση, με τη μορφή που κυριάρχησε τους τελευταίους αιώνες στις ΗΠΑ, δεν πέτυχε τον αναμορφωτικό της στόχο.⁷⁶ Υποστηρίζει εξάλλου ότι, αν μέσα στο πλαίσιο της φυλακής λειτουργούσε, κατά το σουηδικό

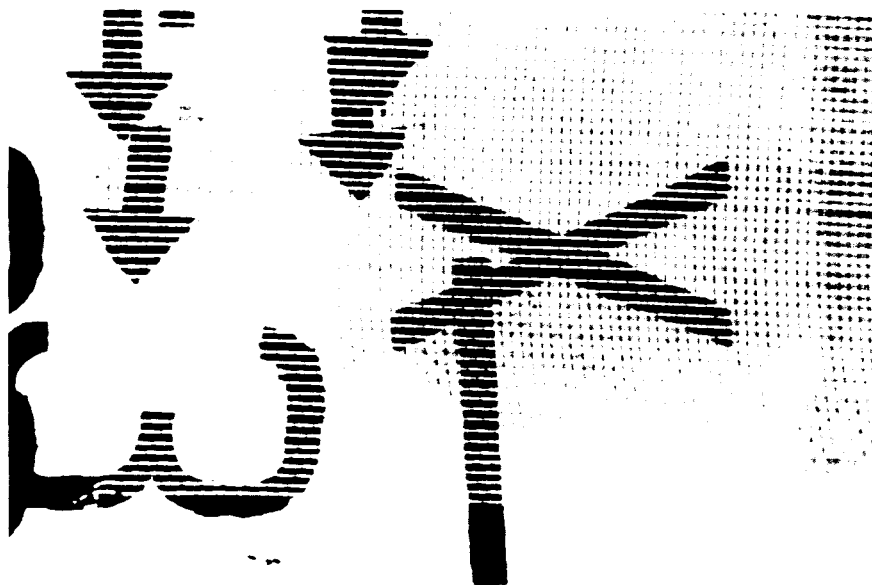
τάξουν οργανικά και οικονομικά στο πρόγραμμα των ιδρυμάτων.⁴¹

Με αυτές τις συνθήκες, πώς να εναρμονιστεί το υφιστάμενο ελληνικό καθεστώς υπο-απασχόλησης ή οιονει εργασιοθεραπείας των καταδίκων με τις σύγχρονες αντιλήψεις για την εργασία των κρατουμένων;⁴² Πώς να καθιερώσει ο Έλληνας νομοθέτης δικαίωμα για καθημερινή εργασία με ίσες απολαβές και ίδια γενικά δικαιώματα των καταδίκων με τους ελεύθερους εργαζόμενους πολίτες (άδειες, κοινωνική και εργασιακή ασφάλιση, υπολογισμός της εργασίας αυτής στα συντάξιμα χρόνια κ.λπ.), αφού η απόλυτη ελευθερία προσέλευσης των κρατουμένων στο χώρο της εργασίας θα συνεπαγόταν απωσίες ή έστω μειωμένη αποδοτικότητα σύμφωνα για οποιονδήποτε (ιδιώτη ή κρατικό) εργοδότη ενώ η επιβολή υποχρεωτικής εργασίας είναι αντισυνταγματική; Κι ακόμη, πώς να ακολουθήσει ο νομοθέτης την ορθή πολιτική της αναγνώρισης δικαιώματος του κρατουμένου να αξιώσει να του προσφερθεί μέσα στη φυλακή αμειβόμενη εργασία ανάλογη με τα προσόντα του, τις κλίσεις του και τα ισχύοντα εκτός των τειχών της φυλακής, σύμφωνα και με το άρθρ. 22 του Συντάγματος, αφού κάτι τέτοιο δεν θα ήταν πραγματοποιήσιμο;

Προφανώς, όλοι οι προαναφερόμενοι προβληματισμοί συνετέλεσαν στο να μην καθιερώσει ο νομοθέτης του ΚωδΜεΚ ούτε δικαίωμα αλλά ούτε και υποχρέωση για εργασία. Απλώς προέβλεψε οι κρατούμενοι να *συνεργάζονται* και να *συμμετέχουν* (άρθρ. 65 παρ. 4 ΚωδΜεΚ) στην επιλογή του είδους της εργασίας που θα εκτελέσουν, είτε μέσα στο πλαίσιο του επαγγελματικού τους προσανατολισμού – αν υπάρχει τέτοια ανάγκη, δεδομένου ότι ο πληθυσμός των φυλακών είναι πλέον σε μικρό μόνο ποσοστό ανεπάγγελτος ή πολύ χαμηλού μορφωτικού επιπέδου⁴³ – είτε μέσα στο πλαίσιο των αναγκών του καταστήματος, δηλαδή των καθημερινών και έκτακτων λειτουργικών αναγκών του χώρου στον οποίο ζουν. Είναι αυτονόητο όμως ότι στην περίπτωση που τελικά ορισμένοι κατάδικοι θα συμμετάσχουν στην επιλογή του είδους της εργασίας που θα εκτελέσουν (άρθρ. 65 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), η εργασία αυτή θα είναι αποτέλεσμα εκούσιας επιλογής τους. Εξάλλου, δεν θα έχει τιμωρητικό χαρακτήρα (άρθρ. 64 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), δεν θα είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη ή ανθυγιεινή, ούτε θα έχει καταπιεστικό χαρακτήρα (άρθρ. 64 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) αλλά θα είναι παραγωγική και στο πλαίσιο της θα θεμελιώνονται εργασιακά δικαιώματα όμοια με αυτά των ελεύθερων εργαζομένων.⁴⁴ Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, λοιπόν, και με προεξέχουσα προϋπόθεση την εκούσια επιλογή και συμμετοχή του καταδίκου σε

αυτή τη διαδικασία, «οι κατάδικοι οφείλουν να εκτελούν εργασία» που συντελεί στην εκπαίδευσή τους (άρθρ. 64 παρ. 3 ΚωδΜεΚ) ή είναι σύμφωνη με όσα ήδη έχουν εκτεθεί.⁴⁵

Εννοείται ότι διαφορετικά τίθεται το θέμα της εργασίας καταδίκων που κρα-

τούνται σε Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για εργασία *ελεύθερη*, έξω από τα Κέντρα. Είναι δηλαδή ουσιαστικά ένα ευεργέτημα που παρέχεται, υπό ορισμένους όρους, σε ορισμένους καταδικούς που εργάζονται ως ελεύθεροι πολίτες ενώ διαβιώνουν στα Κέντρα (άρθρ. 53 παρ. 1 και 2, και άρθρ. 57 ΚωδΜεΚ).

Όλα όσα προηγήθηκαν οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ένας Κώδικας που ρυθμίζει τον τρόπο έκτισης της φυλάκισης προϋποθέτει για την εφαρμογή του (σε αντίθεση, λ.χ., με τον Αστικό Κώδικα) σημαντικές δαπάνες σχετικά με την προετοιμασία του αναγκάσιου γι' αυτό έμπνυχου και άμπνυχου υλικού: έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις προσανατολίζεται, αναπόφευκτα, όχι προς το επιθυμητό αλλά προς το εφικτό.

2.4. Η αναζητούμενη συναίνεση

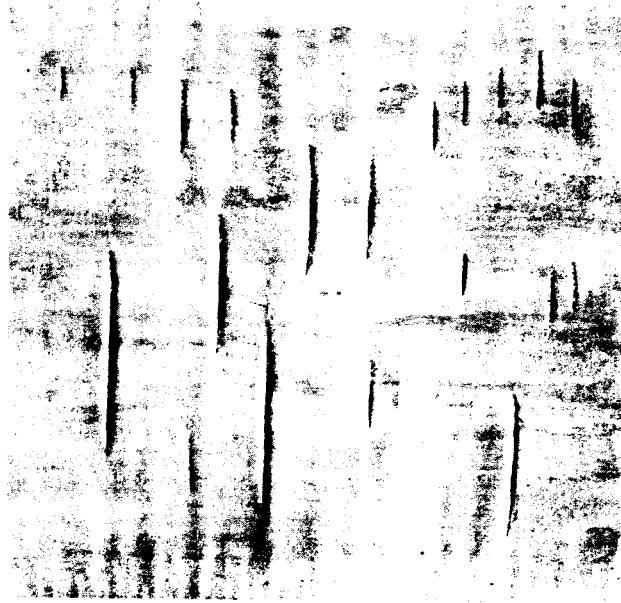
Λιγότερο εμφανείς αλλά υπαρκτοί και σοβαρότατοι είναι οι περιορισμοί που πηγάζουν από την αναζήτηση κατευθύνσεων και διατυπώσεων παραδεκτών από το σύνολο – ή, κατ' εξαίρεση, από την πλειοψηφία – των μελών της νομοπαρασκευαστικής ομάδας.

Φυσικά, οι αντιλήψεις των μελών σχετικά με τις μεθόδους κοινωνικού ελέγχου και τις λειτουργίες του θεσμού της φυλακής παρουσιάζουν μια ηθελημένη ετερογένεια, αφού επελέγησαν από την ηγεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης άτομα με

διαφορετική ιδεολογική τοποθέτηση, εκπαίδευση και επαγγελματικές εμπειρίες (δικαστικός, πανεπιστημιακός, ψυχίατρος, δικηγόρος, κοινωνικός λειτουργός, μέλος της διοίκησης του Υπουργείου Δικαιοσύνης ή των φυλακών). Αυτή όμως η ανομοιογένεια αντιλήψεων αποτελεί όχι μόνο έναυσμα για συζητήσεις και γόνιμες αλληλεπιδράσεις, αλλά και τροχοπέδη στις τολμηρές ή μονομερείς επιλογές. Τελικά, η συναίνεση ή το σημείο σύγκλισης των διαφόρων θέσεων βρίσκεται άλλοτε σε μια συνθετική άποψη, άλλοτε σε μια προοδευτική επιλογή και άλλοτε σε μια παραδοσιακή κατεύθυνση.

Η συνθετική άποψη κατίσχυσε ή συμβιβαστικές λύσεις δόθηκαν, λόγου χάρι: – στην περίπτωση του άρθρ. 2 ΚωδΜεΚ στο οποίο αναφέρεται ότι η μεταχείριση των κρατουμένων όχι μόνο δεν είναι ταπεινωτική αλλά πρέπει να συντελεί στην άμβλυνση των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας, με την επιφύλαξη όμως των αναγκάσιων μέτρων για την εξασφάλιση της *ομαλής λειτουργίας* – και *όχι της τάξης* – του καταστήματος,⁴⁶ – στην περίπτωση του «οπτικού» – και *όχι και του «ακοιστικού»* – ελέγχου στα επισκεπτήρια (άρθρ. 50 παρ. 2 ΚωδΜεΚ), – στην οργάνωση της ψυχαγωγίας που ανατίθεται σε επιτροπή, στην οποία συμμετέχουν και τρεις εκπρόσωποι κρατουμένων, *αλλά* είναι δυνατό το πρόγραμμα της επιτροπής να ματαιωθεί από τον διευθυντή (άρθρ. 46 παρ. 2 και 3 ΚωδΜεΚ), – στην περίπτωση της υποτροπής κρατου-

ρέχεται και δικαίωμα κλήσης ιατρού της επιλογής του, ενώ μόνο το δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών μπορεί, λαμβάνοντας υπόψη την προσωπικότητα, το σκόπο, τις επιδιώξεις και τη σταθερότητα της απόφασης, να διατάξει λήψη αναγκαστικών ιατρικών μέτρων (άρθ. 34 Κωδ-

συνδικαλιζόνται και να συνιστούν ενώσεις οι κρατούμενοι.⁵⁰

Η σιγή, ωστόσο, του ΚωδΜεΚ σχετικά με το τελευταίο θέμα (βλ. και παραπάνω 2.1.2) δεν σημαίνει και αδυναμία διεκδίκησης τους στο μέλλον. Θα πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να αποτελέσει μάλλον ερέθισμα για σχετική ενημέρωση της πολιτικής ηγεσίας και των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών – ιδιαίτερα του Υπουργείου Δικαιοσύνης – όσο και της κοινής γνώμης. Παράλληλα ομάδες πίεσης και ομάδες δράσης⁵¹ θα πρέπει να προωθήσουν σχετικά αιτήματα κρατούμενων στις δικαστικές αρχές, και να κάνουν εν ανάγκη χρήση και των δυνατοτήτων που παρέχονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

2.5. Η στάση του ελληνικού κοινού

Ένας ακόμη περιοριστικός παράγων είναι η ελληνική κοινή γνώμη. Την τελευταία δεκαετία κατά την οποία καθιερώθηκαν διεθνώς οι διερευνήσεις των αντιλήψεων και στάσεων του κοινού αναφορικά με το έγκλημα, το φόβο του εγκλήματος και τις μεθόδους κοινωνικού ελέγχου των εγκλημάτων, τα σχετικά ερευνητικά δεδομένα άρχισαν να λαμβάνονται υπόψη για τη χάραξη εγκληματοποληπτικής πολιτικής.

Στη χώρα μας όμως οι έρευνες στο πεδίο αυτό είναι λιγοστές – κάποτε μάλιστα και με αλληλοσυγκρουόμενα ευρήματα.⁵² Εξάλλου η ελληνική κοινή γνώμη συχνά φορτίζεται ή αποπροσανατολίζεται από αιχμηρές περιγραφές εγκλημάτων σε ορισμένα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τα γεγονότα αυτά έχουν τελικά ως συνέπεια όχι μόνο να μην καθοδηγείται ο νομοθέτης ορθά από την κοινή γνώμη αλλά και να του δημιουργεί η κοινή γνώμη προσκόμματα. Έτσι, λ.χ. ενώ οι άδειες καταδίκων ή οι συζυγικές επισκέψεις αποτελούν καθιερωμένους θεσμούς σε πολλές άλλες χώρες, το ελληνικό κοινό δεν είχε ενημερωθεί κατάλληλα, και δεν αποδέχεται παρόμοια μέτρα. Σχετικά μάλιστα δημοσιεύματα σε μερίδα του τύπου⁵³ δημιούργησαν αρνητικό κλίμα στο κοινό. Πάντως, οι «άδειες», παρά τις αντιδράσεις αυτές, θεσπίστηκαν στα άρθ. 52-56 ΚωδΜεΚ, αφού όμως, δυστυχώς, προβλέφθηκαν αυστηρές προϋποθέσεις για τη χορήγησή τους.

Και σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ο ρόλος που μπορεί και πρέπει να διαδραματίσουν οι ενώσεις και συλλογών, αποφυλακισμένων και συμπαραστατών τους. Μόνο έτσι θα καλλιεργηθεί βαθμιαία στην ελληνική κοινή γνώμη η αποδοχή⁵⁴ προοδευτικότερων μέτρων ή θεσμών για τους καταδικασμένους μέσα στις φυλακές αλλά και έξω από αυτές, ιδίως με υποκατάστατα των στερητικών της ελευθερίας ποινών.

μένου με πειθαρχικό παράπτωμα, οπότε την εκτέλεση της πειθαρχικής κύρωσης που έχει ανασταλεί ή διακοπεί μπορεί να διατάξει είτε το πειθαρχικό συμβούλιο είτε μόνος του ο διευθυντής (άρθ. 91 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) (βλ. σχετικά και παρακάτω 3.2).

Από τις προοδευτικές επιλογές σημειώνουμε ενδεικτικά:

– γενικά την εγκατάλειψη της σωφρονιστικής-αναμορφωτικής ιδεολογίας (βλ. παρακάτω 3.1),

– το δικαίωμα του κρατούμενου-κατηγορουμένου για πειθαρχική παράβαση να λάβει γνώση της κατηγορίας, και το δικαίωμα της υπεράσπισης του (άρθ. 84 παρ. 8 και 90 παρ. 1 ΚωδΜεΚ),

– τη δυνατότητα ακρόασης του κρατούμενου από την επιτροπή αδειών (άρθ. 55 παρ. 2 ΚωδΜεΚ),

– την περιοριστική απαρίθμηση των πειθαρχικών παραπτωμάτων και κυρώσεων,⁴⁷

– το δικαίωμα του καταδίκου να εφεσιβάσει και αυτός – και όχι μόνο ο εισαγγελέας (άρθ. 479 παρ. 2 ΚΠΔ) – απόφαση του δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών αναφερόμενη σε υπό όρο απόλυση,⁴⁸

– το δικαίωμα του καταδίκου να προσφύγει στο δικαστήριο εκτέλεσης ποινών στην περίπτωση τοποθέτησής του σε ανθυγιεινή εργασία ή μείωσης της αμοιβής του χωρίς νόμιμη αιτία (άρθ. 65 παρ. 5),

– την αναγνώριση της απεργίας πείνας ως του ύστατου μέσου για να επιδιώξει κάποιος σκοπό ο κρατούμενος, οπότε του πα-

ΜεΚ),⁴⁹

– τη διευρύνση των επισκέψεων γενικά και ιδίως το μη περιορισμό τους στους βαρυνοιότες που τις έχουν ιδιαίτερα ανάγκη (άρθ. 50 ΚωδΜεΚ),

– γενικότερα, τη μη καθιέρωση αυστηρότερου καθεστώτος διαβίωσης σε καταδίκους που εκτίουν μακροχρόνιες ποινές (άρθ. 10 παρ. 3 ΚωδΜεΚ),

– την ασφαλιστική κάλυψη όσων από τους κρατούμενους εργάζονται, για εργατικά ατυχήματα και επαγγελματικές ασθένειες σύμφωνα με τη νομοθεσία που ισχύει για τους εργαζόμενους γενικά (άρθ. 73 ΚωδΜεΚ),

– την αναζήτηση της «συνεργασίας» και «συμμετοχής» των καταδίκων για τον καθορισμό της κατάλληλης μεταχείρισης (άρθ. 14 ΚωδΜεΚ), της εργασίας (άρθ. 65 ΚωδΜεΚ), της κοινωνικής μεταϊδρυματικής αρωγής εφόσον το επιθυμεί ο απολυόμενος (άρθ. 41 ΚωδΜεΚ), και

– την καθιέρωση νέων θεσμών έκτισης ποινής σε καθεστώς ελευθερίας ή ημιελευθερίας (βλ. παρακάτω 3.4).

Αντίθετα, υπερίσχυσαν λιγότερο προοδευτικές τάσεις, και επικράτησαν οι παραδοσιακές κατευθύνσεις, για παράδειγμα:

– στα μέτρα τάξης, προστασίας και κατευνασμού (άρθ. 93 ΚωδΜεΚ),

– στο ζήτημα των λεγόμενων συζυγικών επισκέψεων,^{49α}

– στη μη πρόβλεψη τρόπου ενάσκησης ορισμένων συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, όπως π.χ. το δικαίωμα να

κό. Η αναγκαία μάλιστα αποτελεσματικότητα της δικαστικής ή άλλης προστασίας και η υλοποίησή της διευκολύνεται με τη βοήθεια της παρ. 3, η οποία διαλαμβάνει: «Η διεύθυνση του καταστήματος υποχρεούται να διαβιβάζει χωρίς καθυστέρηση κάθε αναφορά ή επιστολή κρατούμενου απευθυνόμενη προς οποιαδήποτε αρχή, χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου της» (έμφαση δική μου).²⁰

2.1.3. Σκοποί της στερητικής της ελευθερίας ποινής

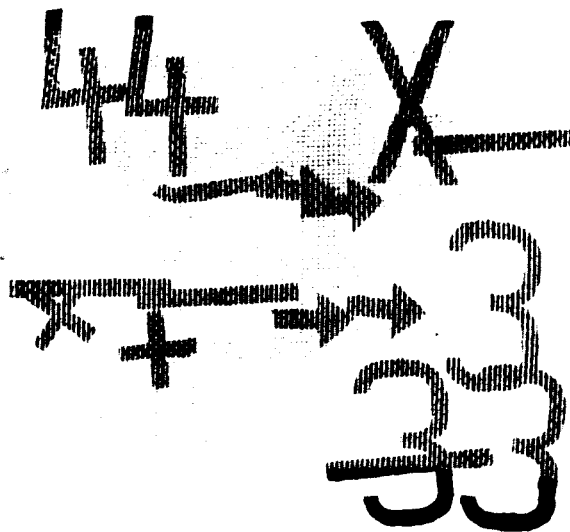
Ένα τρίτο σημείο αναφοράς αποτέλεσαν οι σκοποί που επιδιώκονται με τις στερητικές της ελευθερίας ποινές. Είναι γνωστό ότι στον τομέα αυτό επικρατεί σύγχυση στην ορολογία και αμφισβήτηση των στόχων και ιδίως της δυνατότητας επίτευξής τους. Πάντως, υπεραπλουστεύοντας τα σχετικά σωφρονιστικά (correctional) μοντέλα που έχουν προταθεί στην επιστήμη, μπορεί κανείς να αναφέρει τέσσερις σκοπούς και αντίστοιχες βασικές αντιλήψεις: την προστασία της κοινωνίας, την αναμόρφωση, την επανένταξη και τη (δίκαιη) αποκατάσταση (restitution).²¹

– Ο σκοπός της προστασίας της κοινωνίας επιδιώκεται κυρίως με την αχρήστευση του κρατούμενου και την παρεμπόδιση του να δραπέτεύσει και να υποτροπιάσει, όσο φυσικά διαρκεί η φυλάκιση. Βασίζεται στην παραδοσιακή, τιμωρητική αντίληψη που κυριάρχησε περίπου ως την αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Συνδέεται, φυσικά, με την εμπιστοσύνη που επικρατούσε τότε στο θεσμό της φυλάκισης και γενικά στην αξία της αυστηρής κατασταλτικής αντιμετώπισης των κρατουμένων.

– Ο σκοπός της αναμόρφωσης (rehabilitation, therapeutic treatment ή απλώς treatment ή reformation – Resozialisierung, Sozialtherapie ή Behandlung – reformation, traitement κ.λπ.) αναφέρεται στο λεγόμενο «ιατρικό μοντέλο». Επικεντρώνεται στη διάγνωση και εξατομικευμένη μεταχείριση των κρατουμένων με τη βοήθεια ειδικών των επιστημών συμπεριφοράς (ψυχιάτρων, ψυχολόγων κ.λπ.). Οι διαδικασίες αυτές θεωρούνται απαραίτητες για να ανακτήσουν οι κρατούμενοι την ψυχική τους υγεία, την ηθική τους υπόσταση και να εγκαταλείψουν την προηγούμενη εγκληματική τους συμπεριφορά. Οι αντιλήψεις αυτές προσανατόλισαν τη μεταπολεμική σωφρονιστική πολιτική και κυριάρχησαν ως το 1970 περίπου. Ήδη από την προηγούμενη δεκαετία, όμως, άρχισε στην Ο.Δ. Γερμανίας, στις Η.Π.Α. και στις σκανδιναβικές χώρες η αναζήτηση άλλων σκοπών για τη στερητική της ελευθερίας ποινή παράλληλα με –ή και μακριά από– την ιδεολογία της αναμόρ-

φωσης, της θεραπείας ή της επανακοινωνικοποίησης.²²

– Ο σκοπός της (επαν)ένταξης (reintegration, social resettlement – Wiedereingliederung – reinsertion)²³ σηματοδοτεί τη σωφρονιστική πολιτική κυρίως της Βόρειας Αμερικής στη δεκαετία του 1970-

1980, αλλά και μεταγενέστερα. Σε άλλες χώρες δεν είναι τόσο ξεκάθαρος ο όρος, το περιεχόμενό του ή η διάρκεια της επίδρασής του στη σχετική πολιτική. Πάντως, ο σκοπός αυτός συναρτάται: α) με την αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της σωφρονιστικής-αναμορφωτικής μεταχείρισης, β) με την αντιμετώπιση της εγκληματικής συμπεριφοράς κατά κανόνα ως μη παθολογικής, γ) με την αντίληψη ότι η στέρηση της ελευθερίας πρέπει να είναι το ultimatum refugium, και επομένως, δ) με την επέκταση ή αναζήτηση θεσμών εξωιδρυματικής μεταχείρισης για τους καταδίκους (χρηματικές ποινές, δοκιμασία, αναστολή εκτέλεσης της ποινής, εργασία για κοινωνικές σκοπούς, αποζημίωση θύματος ως κύρια ποινή κ.ο.κ.). Συνεπώς, στο μοντέλο της επανένταξης πρυτανεύει η αρχή ότι η παραμονή του καταδίκου στην εκτός της φυλάξης κοινωνία θεωρείται βασικό στοιχείο για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του.²⁴

– Ο σκοπός της (δίκαιης) αποκατάστασης (restitution) ή της δίκαιης ανταμοιβής (just deserts) ή η λεγόμενη «νεοκλασική» αντίληψη εμφανίζεται στη Βόρεια Αμερική και στις σκανδιναβικές χώρες πριν από το τέλος της δεκαετίας του 1980, ενώ, κατά τη γνώμη μου, μάλλον δεν έχει ποτέ εγκαταλειφθεί από το δόγμα του ελληνικού ή του γερμανικού ποινικού δικαίου.²⁵

Κυρίαρχο στοιχείο των αναπτυσσόμενων νεοκλασικών αντιλήψεων είναι η αναλογία της βαρύτητας της ποινής προς τη σοβαρότητα της πράξης και η αναγνώ-

ριση της ευθύνης του δράστη.²⁶ Αν μεταφερθεί η θεωρία αυτή στη σωφρονιστική πολιτική, σημαίνει ότι ο κρατούμενος είναι ένα άτομο που με μια καταδικαστική απόφαση έχει στερηθεί την ελευθερία του για ένα χρονικό διάστημα, κατά το οποίο πρέπει να τύχει μιας μεταχείρισης ανθρώπινης και δίκαιης. Ο κρατούμενος, εξάλλου, πρέπει να αποκαταστήσει τη βλάβη συμβολικά, με την έκτιση της ποινής του, ή και πραγματικά, με την αποζημίωση του θύματος. Επομένως, βασικά χαρακτηριστικά αυτής της τάσης είναι η έμφαση: α) στη δίκαιη και ανάλογη με τη βαρύτητα του εγκλήματος ποινή που τείνει να αποκαταστήσει τη βλάβη, β) στην ευθύνη του δράστη, ο οποίος ως υπεύθυνο άτομο μπορεί να ασκήσει το δικαίωμά του για αναμόρφωση, γ) στη φροντίδα για τα θύματα των εγκλημάτων περισσότερο από ό,τι κατά την προηγούμενη περίοδο, και τέλος δ) στην εντονότερη αναζήτηση και εφαρμογή εναλλακτικών ποινών ή υποκατάστατων της φυλάκισης.²⁷

Στο τέλος αυτής της απαραίτητης, συνοπτικής αναδρομής στους σκοπούς που επιδιώκονται, όχι με την ποινή γενικά αλλά ειδικά με τη στερητική της ελευθερίας ποινή, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τόσο στο θεωρητικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο εφαρμογής της, η κατασταλτική πολιτική ενός κράτους –επομένως και αυτή που αποκρυσταλλώθηκε στον ΚωδΜεΚ– δεν είναι αμιγώς προσανατολισμένη προς ένα από τα προαναφερθέντα μοντέλα. Συνήθως συνυπάρχουν περισσότεροι

ρια ποινή, δοκιμασία, εργασία για την κοινότητα ή για κοινωφελείς σκοπούς κ.λπ.). Η έλλειψη, συνεπώς, τέτοιων θεσμών ενέπνευσε το νομοθέτη να αναζητήσει προσωρινή λύση στο πρόβλημα συμμόρφωσης των φυλακών μέσω των διατάξεων που ρυθμίζουν τη μετατροπή

δικά ταμεία) για να το καλύψουν— αναμφισβήτητα περιορίζει πολλά από τα προοδευτικά οράματα του νομοθέτη.

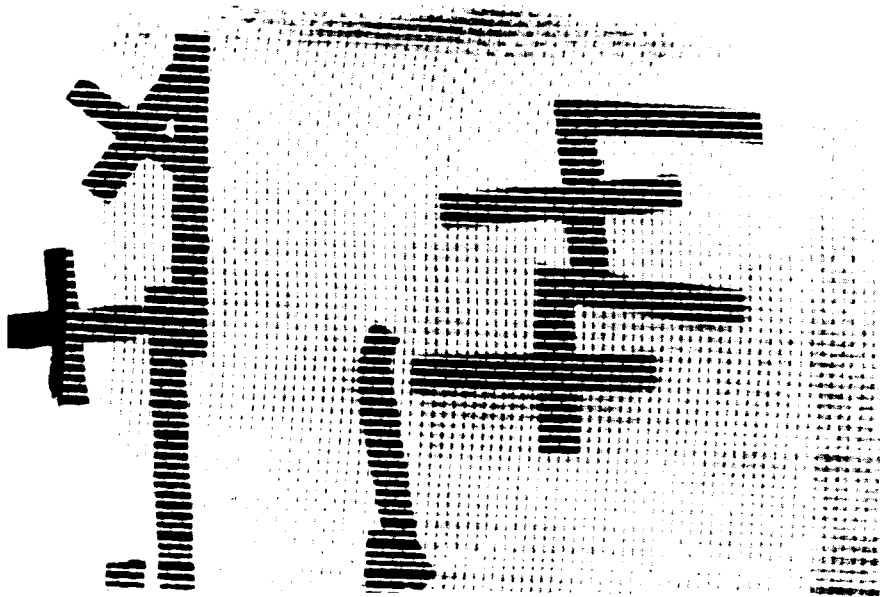
Βραχυπρόθεσμα θέτει όρια και το υπάρχον ανθρώπινο δυναμικό καθώς και η υλικοτεχνική υποδομή. Για παράδειγμα, το παλαιό προσωπικό των σωφρονιστικών καταστημάτων, στο μέτρο που είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου ή εθισμένο σε αυταρχικούς τρόπους μεταχείρισης των κρατουμένων, καθιστά αδύνατη την άμεση μεταβολή των όρων διαβίωσης των εγκλείστων.

Εξάλλου, άμεσα και μεσοπρόθεσμα φαίνεται να μειώνουν τις επιλογές του νομοθέτη και τα καταστήματα κράτησης με το δεδομένο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και εξοπλισμό τους, την έλλειψη χώρων, λ.χ. για εγκατάσταση σύγχρονων εργαστηρίων ή βιοτεχνιών για προσοδοφόρο επαγγελματική απασχόληση ή για ταχύρρυθμη εκπαίδευση καταδίκων, που δεν είναι δυνατό να μετάσχουν σε εξωιδρυματικά προγράμματα του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού ή να εργαστούν, αν το επιθυμούν, έξω από τα καταστήματα.³⁶

Ειδικότερα, το ζήτημα της εργασίας των καταδίκων δημιούργησε διλήμματα και δυσχέρειες. Η πρόσφατη μάλιστα αναστολή της εφαρμογής όλων των άρθρων που συνελάγονταν δαπάνες, και κατά συνέπεια και οι διατάξεις που ρύθμιζαν τα θέματα της (αμειβόμενης) εργασίας, επιβελώνουν την ύπαρξη τέτοιων περιορισμών και την αδυναμία να ξεπεραστούν σύντομα.³⁷ Επομένως, είναι αναγκαίο να εξετάσουμε προσεκτικότερα το σημαντικό και αμφιλεγόμενο αυτό θέμα.³⁸

Στην ελληνική έννομη τάξη και πραγματικότητα γεννάται ένα ουσιώδες θέμα σχετικά με την εργασία των καταδίκων, για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, γιατί το άρθρ. 22 του Συντάγματος προβλέπει ότι «οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται». Και δεύτερο, γιατί οι κτιριακές εγκαταστάσεις, η λοιπή υλικοτεχνική υποδομή των φυλακών αλλά και οι οικονομικές δυνατότητες του ελληνικού κράτους απέχουν πολύ από το να προσφέρουν ελκυστική (δηλαδή ενδιαφέρουσα, επαγγελματικά και οικονομικά) και επαρκή³⁹ εργασία ή επαγγελματική εκπαίδευση.

Παρενθετικά πρέπει να υπογραμμιστεί στο σημείο αυτό ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρ. 4 παρ. 3α) ή άλλα Συντάγματα, λ.χ. της Ο.Δ. Γερμανίας, ενώ απαγορεύουν την αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, επιτρέπουν κατ' εξαίρεση αυτήν που επιβάλλεται σε κρατούμενους ποινικούς καταδίκους.⁴⁰ Παράλληλα, μια Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης καλεί τα κράτη-μέλη να δώσουν προτεραιότητα στην εργασία των κρατουμένων και να την εν-

σκοποί — ως κύριοι ή συμπληρωματικοί.

Όπως αναπτύσσεται παρακάτω, ο ΚωδΜεΚ προσανατολίζεται προς τους σκοπούς της επανένταξης και της αποκατάστασης. Τούτο εκφράζεται θετικά στο άρθρ. 1 παρ. 1 ΚωδΜεΚ, στο οποίο αναφέρεται ότι «η εκτέλεση των ποινών αποβλέπει στην αγωγή των κρατουμένων και στην κοινωνική τους επανένταξη».²⁸ Αποθετικά δε προκύπτει από την εγκατάλειψη της σωφρονιστικής—αναμορφωτικής ιδεολογίας.

2.2. Οι ισχύουσες ποινικές διατάξεις

Είναι ευνόητο ότι όρια και περιορισμούς θέτει στο νομοθέτη γενικά και η ισχύουσα νομοθεσία. Ήδη έγινε μνεία του Συντάγματος και ορισμένων Διεθνών Συμβάσεων που άπτονται του θέματός μας — και οι οποίες, εφόσον έχουν κυρωθεί με ελληνικούς νόμους (άρθρ. 28 παρ. 1. Σ.), έχουν αυξημένη τυπική ισχύ. Περιορισμούς όμως επιβάλλουν και οι διατάξεις του ΠΚ και του ΚΠΔ. Έτσι, λ.χ. η ισχύουσα νομοθεσία αποτελεί εμπόδιο στην αποσυμμόρφωση των ελληνικών φυλακών,²⁹ που θα είχε σκοπό να κα'αστεί δυνατή η καθιέρωση δικαίωματος ξεχωριστής στέγασης κατά τις ώρες της άναπαυσης³⁰ ή να βελτιωθεί κάπως η ποιότητα ζωής στα καταστήματα κράτησης. Αυτό συμβαίνει, μεταξύ άλλων, και επειδή δεν προβλέπεται από τον ΠΚ ένα ευρύ φάσμα εναλλακτικών μη ιδρυματικών ποινών (αποζημίωση του θύματος ως κύ-

(άρθρ. 82 ΠΚ).³¹ Επιπλέον η ανάγκη να μεταφερθούν κρίσιμες αποφάσεις σε δικαστήριο υποχρέωσε το νομοθέτη να παρακάμψει τον ΚΠΔ και τουλάχιστον να εξαγγείλει το θεσμό του δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών³² (βλ. και παρακάτω 3.2).

Εξάλλου πλαίσια ή ερεθίσματα για τη θέσπιση νέων νομοθετικών ρυθμίσεων αποτελούν τα Πρότυπα Στοιχειωδών Κανόνων,³³ που έχει αποδεχθεί η χώρα μας, καθώς και οι διάφορες Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Γι' αυτό, λ.χ., ο καινοφανής για την ελληνική κοινωνία θεσμός των αδειών κρατουμένων, παρά τις οξείες και περίεργες αντιδράσεις που δημιούργησε, δεν ήταν δυνατό παρά να περιληφθεί στον ΚωδΜεΚ, αφού ανταποκρινόταν σε Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης (βλ. και παρακάτω 2.3 και 3.4).³⁴

2.3. Τα δεδομένα υλικά μέσα

Φραγμούς δημιουργούν αναμφισβήτητα και τα διαθέσιμα — καθώς και οι προβλέψεις για τα διατεθησόμενα — κονδύλια για τη χρηματοδότηση νέων θεσμών ή για τη συμπλήρωση ή ανανέωση των κτιριακών εγκαταστάσεων των φυλακών. Η εξέταση κάθε προτεινόμενου νέου μέτρου και από το πρίσμα των υλικών δυνατοτήτων πραγματοποιήσής του³⁵ —ιδίως από την πλευρά οικονομικού κόστους και περιθωρίων εξεύρεσης πόρων (λ.χ. από ει-

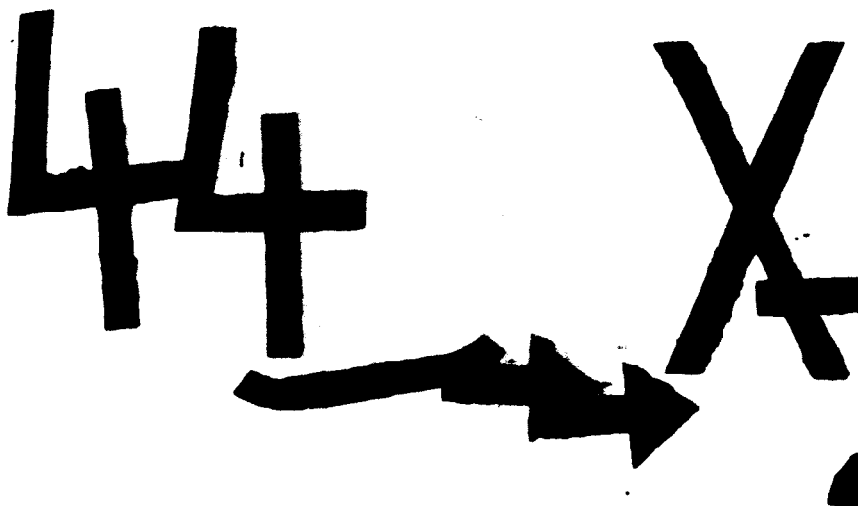
- είχε προταθεί από ορισμένα μέλη ενώ άλλα δεν τη δέχονταν. Τελικά, τα εναντιούμενα αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν αφού όμως μετέτρεψαν την «τάξη και ασφάλεια» σε «ομαλή λειτουργία». Σχετικά με τη ρήτρα «τάξη και ασφάλεια», βλ. Kaiser / Kerper / Schöch, ανωτ. [σημ. 7] σελ. 180 κ.ε. Για κρίσεις στο σ.ν. βλ. Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 102 και Χ. Μπάκα ανωτ. [σημ. 35] σελ. 134.
47. Πρβλ. Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών: StVollzG par. 103, στην οποία αναφέρονται εννέα είδη κυρώσεων, ενώ στον ΚωδΜεΚ άρθ. 88 προβλέπονται έξι και ακόμη λιγότερα στον Σουηδικό (*Act on Correctional Treatment*, ανωτ. [σημ. 4] άρθ. 47 κ.ε., όπου γίνεται αναφορά σε ακόμη λιγότερα. Πρβλ. και ΕυρΣωφΚα '87 καν. 33-38 και την απαγόρευση και στον ΚωδΜεΚ επιβολής κύρωσης δύο φορές για το ίδιο παράπτωμα άρθ. 84 παρ. 2 (δ): βλ. και Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 125-126.
48. Βλ. Θ. Λαφαζάνου, ανωτ. [σημ. 31] σελ. 159.
49. Γενικά για τη χρήση «αναγκαστικών ιατρικών μέτρων» στην περίπτωση απεργίας πείνας βλ. Kaiser / Kerper / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 183-184, αλλά και κριτική της παρ. 101 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών από G. Bempman, ανωτ. [σημ. 14]. Ήδη είχε τεθεί το πρόβλημα της αναγκαστικής σίτισης των κρατουμένων στην Ελλάδα από το 1984, οπότε έγινε και σχετική συζήτηση στο Ινστιτούτο Goethe στην οποία συμμετείχαν οι Μ. Μαράτος, Γ. Παπαδημητρίου, Β. Φίλιας και η Κ.Δ. Σπινέλλη. Βλ. και Σ.Κ. Αναγνωστάκη / Ε.Σ. Σοφianού, «Η απεργία πείνας των κρατουμένων», *Ποινικά Χρονικά* ΛΔ' (1984), σελ. 113-126, όπου υποστηρίζεται μεταξύ άλλων η διατήρηση του άρθ. 94 παρ. 2δ του ΣωφΚ '67, αναφερόμενο στην πειθαρχική τιμωρία των απεργών σε ορισμένες περιπτώσεις (σελ. 126). Βλ. όμως και Σ.Κ. Αναγνωστάκη, «Παρατηρήσεις στο σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα» *Ποινικά Χρονικά* ΛΖ' (1987), σελ. 596 κ.ε. και ιδίως σελ. 599.
- 49α. Βλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 135-136.
50. Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...» ανωτ. [σημ. 4] σελ. 119.
51. Βλ. τον ορισμό, την εξέλιξη, τη δομή και λειτουργία (ακόμα και τις συνέπειες) του κινήματος για τα δικαιώματα των φυλακισμένων, π.χ. στις ΗΠΑ. Το θέμα πηρε τη μορφή κοινωνικού κινήματος, όπως αυτό των πολιτικών δικαιωμάτων των νέγων και των γυναικών: J.B. Jacobs, «The Prisoners' Rights Movement and its Impacts 1960-1980», στο *Crime and Justice* (N. Morris / M. Tonry (eds.) τόμ. 2, σελ. 429 κ.ε. και ιδίως σελ. 431 κ.ε.
52. Στην έρευνα π.χ. των Η. Δασκαλάκη, Α. Ανδρίτσου, κ.ά. «Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1983, σελ. 186 κ.ε., δείγμα 2.007 ατόμων απάντησε ότι δεν είναι υπέρ της διατήρησης της θανατικής ποινής, ενώ σε έρευνα της Κ.Δ. Σπινέλλη σε δείγμα 312 ατόμων (πεινού, κρατουμένων, αστυνομικών) κοινού 76% απάντησαν ότι «πολλά» ή «αρκετά» άτομα «θα κάθονταν ήσυχα» αν προβλεπόταν η ποινή του θανάτου για περισσότερα εγκλήματα (*Η γενική πρόληψη...* ανωτ. [σημ. 43] σελ. 441).
53. Καθώς «διέρρευσε» η είδηση σχετικά με τις «άδειες κρατουμένων» με τις οποίες προετοιμάζεται η επάνοδος στην κοινωνία και σε ελάχιστο βαθμό αντιμετωπίζεται το πρόβλημα των γενετήσιων σχέσεων των κρατουμένων, κάποια εφημερίδα ανήγγειλε: «Σεξ πίσω από τα κάγκελα». Βλ. ενδεικτικά τις εφημ. *Έθνος* της 9ης και 29ης Νοεμβρίου 1984, *Τα Νέα* της 20ής Νοεμβρίου 1984 και τη *Μακεδονία* της 29ης Νοεμβρίου 1984, όπως αναφέρονται από τον Ν.Κ. Κουλούρη («Το σωφρονιστικό πρόβλημα στην Ελλάδα και ο ΚωδΜεΚ: Ουσιαστική πρόταση για την επίλυση του προβλήματος ή συνεισφορά στη διαιώνισή του;» *Αδηοσίτευτη διπλωματική εργασία για το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Δεκέμβριος 1989*, σελ. 81, σημ. 11). Επίσης, σχετικά με το θεσμό των συζυγικών επισκέψεων, βλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 135-136 αλλά και γενικά στον V. Fox, *Introduction to Corrections*, New Jersey 1985, σελ. 242-243.
54. Και ο Πανούσης τονίζει την ανάγκη να συμβιβαστεί «η τριάδα: φυλακές - κρατούμενοι - κοινή γνώμη» (Γ. Απ. Πανούσης, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 199).
55. Βλ. Γ.-Α. Μαγκάκη, *Οι αγώνες της αλλαγής στο χώρο της δικαιοσύνης*, σελ. 7, 9-11, 14-16 και 22. Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 165 και Ν. Κουράκη, ανωτ. [σημ. 21] σελ. 261.
56. Η Μ. Deltmas-Marty (*Le flou du droit*, Paris 1986), στις τρεις φάσεις της γαλλικής πολιτικής για την εγκληματικότητα: 1974-1978, πρώτη περίοδος της επταετίας Ζισκάρ ντ' Εσταίν, 1978-1981 (δεύτερη περίοδος) και 1981-1986 πρώτη επταετία Φ. Μιττεράν, παρατηρεί πως τα όρια της αλλαγής της πολιτικής δεν είναι πάντα ευδιάκριτα, δεν παραλείπει ωστόσο να τονίσει ότι η τρίτη φάση αρχίζει με την παραδοσιακή προεδρική αμνηστία, την κατάργηση της θανατικής ποινής - 9 Οκτωβρίου 1981 - κ.ά. νομοθετήματα (σελ. 23-30 και ιδίως σελ. 26-27).
57. Το άρθ. 1 του Πρωτοκόλλου προβλέπει ρητά ότι καταργείται η ποινή του θανάτου σε καιρό ειρήνης και ότι κανείς δεν είναι δυνατό να καταδικαστεί σε θάνατο ή να εκτελεστεί η θανατική ποινή. Βλ. και Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση Παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 122, Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 132, και Θ. Λαφαζάνου, ανωτ. [σημ. 31] σελ. 158.
58. Βουλή των Ελλήνων, Ε' Περίοδος, Σύνοδος Α'. Επιστημονική Υπηρεσία, Διεθνής Επιστημονικών Μελετών, *Εκθέσεις επί των ψηφισθέντων νομοσχεδίων*, Αθήνα 1989, σελ. 41.
59. Λίγο πριν περατωθεί η εργασία αυτή, ψηφίστηκε ο ν. 1867/1989, ΦΕΚ 227/9.10.1989, για την προσωπική κράτηση κατ' εφαρμογήν των διατάξεων του Κώδικος Εισπράξεως Δημοσίων Εσόδων.
60. Βλ. Γ.-Α. Μαγκάκη, «Η αντισυνταγματικότητα της προσωποκράτησης για χρέη προς το Δημόσιο» *ΝοΒ* (1979), σελ. 1553-1555. Ε. Κρουσταλάκη «Η προσωπική κράτηση, ειδικότερα ως μέσο αναγκαστικής εκτέλεσης για την εισπράξη δημοσίων εσόδων υπό το πρίσμα του Συντάγματος του 1975» *Δίκη* (1982), σελ. 244-255, Ν. Αλιβιζάτου, «Και πάλι για την αντισυνταγματικότητα της προσωπικής κράτησης για χρέη προς το Δημόσιο» *ΝοΒ* (1984), σελ. 62-76.
61. Διευκρινίζεται ότι κατά το 1985 σύμφωνα με δεδομένα της ΕΣΥΕ κρατήθηκαν συνολικά 518 άτομα, από τα οποία: 227 για οφειλές προς το Δημόσιο, 252 για ιδιωτικό χρέος, 24 για δικαστικά έξοδα και χρηματικές ποινές, 13 για οφειλές σε Δήμους και Κοινότητες και 2 για χρέος προς την Αγροτική Τράπεζα, *Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική της Δικαιοσύνης, έτος 1985*, Αθήνα 1988, σελ. 136.
62. Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 166-167.
63. Η Αστυνομία για το 1972 κατέγραψε: 61 ανθρωποκτονίες με πρόθεση (τετελεσμένες και απόπειρες) και 19 ληστείες (τετελεσμένες και απόπειρες). Το 1982 οι περιπτώσεις ήταν 135 και 170 αντίστοιχα, και το 1985, 143 και 263 αντίστοιχα. Κ.Δ. Σπινέλλη, *Εγκληματολογία*, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 140.
64. Σχετικά με τα στάδια που διέρχεται, λ.χ. στις ΗΠΑ ένα νέο σημαντικό νομοθέτημα, βλ. B.L. Ingraham «Reforming criminal procedure» στο A.W. Cohn / B. Ward, *Improving Management in Criminal Justice*, Beverly Hills / London, 1980, σελ. 23 κ.ε. και ιδίως σελ. 28. Συνοπτικά: α) σύνταξη από δικαστές, καθηγητές νομικών σχολών, δικηγόρους, ενδεχομένως εκπροσώπους της ποινικής δικαιοσύνης και πολίτες, β) παράδοση του προσχεδίου της επιτροπής στη δημοσιότητα, γ) επεξεργασία του προσχεδίου με βάση τις αντιδράσεις και δ) υποβολή του σ.ν. σε νομοπαρασκευαστική επιτροπή η οποία σε ειδικές δημόσιες συνεδριάσεις δίνει άλλη μια ευκαιρία στο κοινό και σε διάφορες οργανωμένες ομάδες να εκφράσουν τις απόψεις τους.
65. Υπενθυμίζεται ότι η πρωτοβουλία σύστασης της ομάδας ανήκε στον υπουργό κ. Γ.-Α. Μαγκάκη (αρ. απόφασης 8378/1983) κι ότι τον διαδέχθηκαν οι κ. Μ. Παπαϊωάννου, Α. Κακλαμάνης, Ε. Βερυβάκης, Α. Κουτσόγιωργας και Β. Ρώτης. Στα μέσα μαζικής ενημέρωσης δόθηκε δύο φορές από τους Ε. Βερυβάκη και Α. Κουτσόγιωργα. Σημειώνεται επίσης ότι α) η επιτροπή εργάστηκε σταθερά επί τέσσερα περίπου έτη χωρίς αμοιβή και ότι ορισμένα από τα μέλη της, μεταξύ των οποίων και η γράφουσα, είχαν διατελέσει από το 1982 μέλη μιας ομάδας εργασίας με το ίδιο αντικείμενο του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, επί προεδρίας Ε. Μαχαιρά (Σ. Αλεξιάδη, *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος*, Αθήνα-Κομοτηνή 1983, σελ. 8-9).
66. Σχετικές και οι παρατηρήσεις Πανούσης

- (Γ.Α.Π. Πανούση ανωτ. [σημ. 16] σελ. 176 κ.ε.).
67. Για την έννοια της «μεταχείρισης» στον Κωδ.ΜεΚ βλ. παραπάνω σημ. 8.
68. Πρβλ. L. Huisman, ο οποίος μεταξύ άλλων υποστηρίζει και την κατάργηση γενικά της «ποινικής διαλέκτου»: των όρων έγκλημα, εγκληματίας, ποινική δικαιοσύνη κ.λπ. (Όπως αναφέρεται στον S. Cohen, *Against Criminology*, New Brunswick / Oxford 1988, σελ. 243.) Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι από παραδρομή αναγράφονται οι όροι «σωφρονιστική» και «μετασωφρονιστική» μεταχείριση στο άρθρ. 112 Κωδ.ΜεΚ. Διαφορετική άποψη για την αποφυγή αρνητικά φορτισμένων όρων έχει ο Αλεξιάδης (Σ. Αλεξιάδη «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 103-104).
69. Οι απόψεις της πλειοψηφίας των μελών της επιτροπής φαίνεται να συνοψίζονται, κατά τη γνώμη μου, καλύτερα στις εξής δύο προτάσεις: α) «...[Η] ιδρυματική μεταχείριση όχι μόνο δεν επιτυγχάνει την επίσημη θεραπευτική της λειτουργία αλλά μάλλον αντιμάχεται την αναμόρφωση. Δημιουργεί διαδικασίες εγκληματοποίησης, εξάρτησης από τοξικές ουσίες, ιδρυματοποίησης, αλλοτρίωσης, στιγματίζει και γενικά δυσχεραίνει περισσότερο την κοινωνική αναπροσαρμογή. Η στέρηση της ελευθερίας όχι μόνο δεν εκπληρώνει την εμφανή [σκοπούμενη] ειδικοποιημένη λειτουργία αλλά μάλλον εκπληρώνει μια αφανή [μη σκοπούμενη] εγκληματοπονητική λειτουργία...» (U. Bode-son, όπως αναφέρεται από A.R. Hauber, «Modelle für den sozialtherapeutischen Strafvollzug in den Niederlanden», σελ. 179-203, στο H. Kury (Hrsg.) *Strafvollzug und Öffentlichkeit*, Freiburg 1980, σελ. 183-184 και 2) «Μόνο μια μινιμαλιστική τοποθέτηση είναι υποστηρίξιμη... για τις φυλακές...» (S. Cohen, ανωτ. [σημ. 68] σελ. 131). Βλ. και αντίστοιχη γενική αρχή του Σουηδικού Νόμου για τη Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4], όπως αναλύεται στο *Current Problems of Prison Administration in Sweden*, «Swedish Prison and Probation Administration» S-601 Norrköping, Sweden, August 1985, σελ. 2.
70. Βλ. πλέον το, κλασικό και από πολλούς αναφερόμενο, άρθρο του F. Allen, «Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Ideal», *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, (1959), 50 (3) σελ. 226-232, ο οποίος επηρέασε ιδιαίτερα τη συγγραφέα ως καθηγήτριάς και μέλος της διδακτορικής της επιτροπής. Βλ. επίσης και το βιβλίο του: *The Decline of the Rehabilitative Ideal: Penal Policy and Social Purpose*, New Haven, CT, 1981.
71. Το πολυσυζητημένο άρθρο του R. Martinson: «What Works? Questions and Answers about Prison Reform» αναδημοσιεύτηκε σε διάφορους συλλογικούς τόμους (πρώτη έκδοση στο περιοδικό *Public Interest*, 1974), βλ. π.χ. S.M. Talarico, *Criminal Justice Research* 1980, σελ. 343 κ.ε. Επίσης D. Lipton / R. Martinson / J. Wilks, *Effectiveness of Correctional Treatment, A Survey of Treatment Evaluation Studies*, Springfield, MASS, 1974.
72. Από τους αναθεωρητές του Martinson, π.χ. J. Palmer, Martinson Revisited, στον τόμο S.M. Talarico, ανωτ. [σημ. 71] σελ. 370-395, I. Van Voorhis, «Correctional Effectiveness». *The High Cost of Ignoring Success. Federal Probation* (1987) σελ. 51, 56-62, και το πιο πρόσφατο άρθρο των M.S. Hamm / J.L. Schrink, «The Conditions of Effective Implementation. A Guide to Accomplishing Rehabilitative Objectives in Corrections», *Criminal Justice and Behavior, An International Journal* (1989) 16, 2, σελ. 166-182. Για μια διεξοδική αντιμετώπιση όλων των σχετικών θεμάτων βλ. L.P. Carney, *Corrections: Treatment and Philosophy*, Eaglewood Cliffs, NJ, 1980.
73. Βλ. παραπάνω 2.1.3.
74. A. Eser, ανωτ. [σημ. 23] σελ. 505-518. Γενικότερα, την αποτελεσματικότητα της φυλάκισης αμφισβητεί μεταξύ πολλών άλλων και ο J. Pinatel (*Le phénomène criminel*, Paris 1987, σελ. 169· βλ. και ανωτ. [σημ. 69]).
75. N. Morris, *The Future of Imprisonment*, Chicago, London 1974.
76. Στο ίδιο σελ. X (πρόλογος).
77. Στο ίδιο σελ. 96 κ.ε.
78. S. Folkard, *The Penal Process Research Bulletin*, Home Office (1981) 12, 20-26 σελ. 20.
79. Για το δικαίωμα για αναμόρφωση και το δικαίωμα για μη αναμόρφωση στις ΗΠΑ βλ. λ.χ. C.D. Rodin, *Introduction to the Criminal Justice System*, 3rd ed., Cambridge etc. 1987, σελ. 406-413. Η αναγνώριση αυτού του τελευταίου δικαιώματος περιλαμβάνει την απαγόρευση: 1) να χρησιμοποιηθούν οι κρατούμενοι για ιατρικά πειράματα, και 2) να εφαρμοσθούν μέθοδοι μετατροπής συμπεριφοράς όπως, π.χ., το πρόγραμμα START που έπαψε το 1974 ύστερα από πιέσεις, επειδή ενείχε τον κίνδυνο καταχρήσεων.
80. Βλ. παραπάνω σημ. 8. Πρβλ. και τον ευρύτατο ορισμό της «μεταχείρισης» που υποθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ο όρος περιλαμβάνει «διάφορα μέτρα που είναι αναγκαία για τη διατήρηση ή ανάκτηση της σωματικής και ψυχικής υγείας των κρατούμενων καθώς και ένα ευρύ φάσμα ενεργειών (εργασία, εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, προετοιμασία για απόλυση, κ.λπ.), που αποβλέπουν στο να ενθαρρύνουν και να προωθήσουν την κοινωνική επανένταξη και να προσφέρουν στους κρατούμενους τα μέσα για να ζήσουν υπεύθυνα στην κοινωνία και να εγκαταλείψουν την εγκληματική συμπεριφορά «Conseil de l'Europe, *Droits de l'Homme*, ανωτ. [σημ. 11] σελ. 27, σημ. 1. Βλ. και Council of Europe, *Prison Rules*, ανωτ. [σημ. 33] σελ. 35 και 72 σημ. 1, καθώς και καν. 3.
81. Σε αγγλική έκφραση: «Offenders are sent to prison as punishment, not for punishment» E.P. McDowell, *Criminal Justice, A Community Relations Approach*, Cincinnati, OH, 1984, σελ. 444.
82. Βλ. Ν.Σ. Φωτιάκη, *Ποινή, τροποποίηση της συμπεριφοράς και κοινωνική αναπροσαρμογή. Ψυχολογική άποψη*. Αθήνα-Κομοτηνή, 1980.
83. Βλ. π.χ. M.S. Hamm, «Current Perspectives on the Prisoner Self-Help Movement», *Federal Probation* (1988) June, σελ. 49-58, και A.K. Katz / E.I. Bender, *Strength in US*, New York 1976.
84. Πρβλ. το λεγόμενο «μοντέλο ευκαιριών» («opportunity model»), βάσει του οποίου στον κρατούμενο παρέχονται ευκαιρίες για επιλογές, δηλαδή για συμμετοχή ή μη συμμετοχή σε υπεύθυνα συμπεριφορά. Αυτό θεωρείται προτιμότερο από το να λαμβάνουν τρίτα άτομα αποφάσεις για τον κρατούμενο, και επομένως να του επιτρέπεται να αποφεύγει τις υποχρεώσεις και ευθύνες του, Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 262.
85. Στοιχεία για την κατασκευή του ορισμού ελήφθησαν σκόπιμα από το λήμμα «αγωγή» του *Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας Δημητράκου* και όχι από τη «σωφρονιστική» βιβλιογραφία. Πρβλ. και ορισμό Δασκαλάκη: ως αγωγή «νοείται όχι μόνο η γραμματική μόρφωση και η επαγγελματική κατάρτιση, αλλά και η ηθική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση» (Η. Δασκαλάκη, ανωτ. [σημ. 8] σελ. 75). Για εκτεταμένη κριτική ανάπτυξη του θέματος, βλ. Γ.Α.Π. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 108 κ.ε. και 186 κ.ε.
86. Βλ. Σ. Αλεξιάδη, «Προς αναμόρφωση...», ανωτ. [σημ. 65] σελ. 66.
87. Ο Sykes στο κλασικό πλέον έργο του αναλύει τα δεινά της φυλάκισης σε: στέρηση 1) αγαθών και υπηρεσιών, 2) ετεροφυλοφιλικών σεξουαλικών σχέσεων, 3) αυτονομίας και 4) ασφάλειας: G. Sykes, *The Society of Captives*, New Jersey 1958, σελ. 65 κ.ε.
88. Πρβλ. V. Fox, ανωτ. [σημ. 53] σελ. 213.
89. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 76· αλλά και ο J. Pinatel (ανωτ. [σημ. 74] σελ. 170) υποστηρίζει ότι απαιτείται ανοικτό περιβάλλον για θεραπεία.
90. Βλ. E.M. Schur, *Radical Non-Intervention: Rethinking the Delinquency Problem*, Englewood Cliffs, NJ, 1973. Αναφερόμενος στους ανηλίκους διακηρύσσει ότι «η εξοικονομημένη δικαιοσύνη πρέπει να παραχωρήσει τη θέση της στην επιστροφή στον κανόνα δικαίου», σελ. 169 (έμφαση στο πρωτότυπο).
91. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 74-75.
92. Πρβλ. *Swedish Prison and Probation Administration*, ανωτ. [σημ. 69] σελ. 7.
93. Πρβλ. Ευρ.Σωφρ.Κα '87 καν. 5, στον οποίο συνιστάται έλεγχος των ιδρυμάτων από δικαστική αρχή ή άλλο όργανο που δεν ανήκει στη σωφρονιστική διοίκηση, καθώς και καν. 42.
94. Βλ. παραπάνω σημ. 49.
95. Πρβλ. Ευρ.Σωφρ.Κα '87 καν. 50, παρ. 1 και 2.
96. Πρβλ. *Swedish Prison and Probation Administration*, ανωτ. [σημ. 69] σελ. 7.
97. Η παρ. 3 εδ. 1 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών (StVollzG) προβλέπει: «...η διαβίωση κατά την εκτέλεση [της ποινής]... πρέπει να εξομοιώνεται κατά το δυνατό με τις εν γένει συνθήκες διαβίωσης». Αντί άλλων βλ. Kaiser /

376, και Γ. Απ. Πανούση, *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Αθήνα / Κομοτηνή 1989, σελ. 21 κ.ε.

17. Βλ. ενδεικτικά τη Requête no 1803/63 decision du 15 Decembre 1965. Recueil no 18, σελ. 47 κ.ε. όπου κρατούμενος ισχυρίστηκε ότι προσεβλήθη το δικαίωμά του για πληροφόρηση (άρθ. 10 της Σύμβασης) επειδή ο διευθυντής των φυλακών δεν του έδωσε τον Κανονισμό για την έκταση της φυλάκισης. Η Επιτροπή δεν δέχτηκε την προσφυγή, βασιζόμενη στο ότι α) η φυλάκιση συνεπάγεται και ορισμένους περιορισμούς, β) οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα να πληροφωρηθούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους από τη διεύθυνση του καταστήματος, και γ) η άρνηση της διοίκησης του καταστήματος να επιτρέψει στον κρατούμενο να προμηθευτεί αυτό τον Κανονισμό, είχε βασιστεί στο ότι ο κρατούμενος δεν τον ήθελε για να γνωρίσει καλύτερα τα δικαιώματά του αλλά για να συζητήσει με εκπρόσωπο του τύπου θέματα σχετικά με το σωφρονιστικό σύστημα. (*Conseil de l'Europe, Les droits ...* ανωτ. [σημ. 11] σελ. 60-61). Επίσης Requête no 8575/79 Dr no 20, σελ. 202 κ.ε. στην οποία η Επιτροπή αρνείται την προσφυγή ισοβίτη που είχε χαρακτηριστεί ως «κατηγορία Α» (επικίνδυνοι κρατούμενοι) και στον οποίο δεν επιτρεπόταν να συμμετέχει στη συλλογική ζωή του καταστήματος, με αίτημα να πληροφωρηθεί τη σύνθεση ειδικής επιτροπής που εξέταζε κάθε χρόνο την περίπτωση του (στο ίδιο σελ. 61). Επιπλέον, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δεν δέχτηκε ότι αποτελεί παράβαση του άρθ. 3 της Σύμβασης, כי ότι δεν είναι «ταπεινωτική» διαδικασία η έρευνα που καταγγέλλουν κρατούμενοι ότι γίνεται με ορισμένες διαδικασίες (παρουσία άλλων, στο σώμα τους). Και τούτο γιατί, κατά την Επιτροπή, το γεγονός ότι η έρευνα κρατούμενου πριν και μετά το επισκεπτήριο ή πριν από τη μεταγωγή σε άλλο κατάστημα γίνεται παρουσία τριών φυλακών και ενός αρχιφύλακα χωρίς φυσική επαφή, εκτός αν υπάρχει αντίσταση, με ένα διερευνητή με άλλων και τη βοήθεια καθρέπτη, ή στην περίπτωση που απαιτείται έρευνα στον πρωκτό, αυτή γίνεται από τον ιατρό της φυλακής, υποδηλώνει ότι τα μέτρα αυτά αποσκοπούν στη μείωση του βαθμού ταπείνωσης και στην παροχή εγγυήσεων εναντίον καταχρήσεων. Άλλωστε η Επιτροπή υπογράμμισε: τις ιδιόζουσες συνθήκες της φυλακής, τα επικίνδυνα αντικείμενα που είχαν βρεθεί στον πρωκτό κρατουμένων (σπίρτα, αναπτήρες, λάμες ξυρίσματος), τη χρησιμοποίηση τέτοιων αντικειμένων, για να κάψουν π.χ. παράθυρα, το σοβαρό κίνδυνο που διέτρεχαν φύλακες να γίνουν στόχοι ανθρωποκτονίας κ.λπ. (στο ίδιο σελ. 64-65).
18. Βλ. παραπάνω σημ. 17 καθώς και την προσφυγή αρ. 1803/1963 και την απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1965.
19. Άλλωστε για την άσκηση του δικαιώματος αυτού υπάρχει πρόβλεψη στο άρθ. 5 της Σύστασης του Συμβουλίου της Ευρώπης ήδη από την 1η Φεβρουαρίου 1962

οπότε υιοθετήθηκε από τους εκπρόσωπους των υπουργών των κρατών-μελών (*Conseil de l'Europe, Resolution 62, 2 sur les droits electoraux, civils et sociaux du detenu, Recommendation 195*). Στο σχετικό άρθρο αναφέρεται ειδικότερα (σε δική μου πρόχειρη μετάφραση): «Εάν ο

νόμος επιτρέπεται να ψηφίζει κανείς χωρίς προσωπική παρουσία στον τόπο της ψηφοφορίας, αυτή η δυνατότητα αναγνωρίζεται στον κρατούμενο στο βαθμό που δεν έχει στερηθεί του δικαιώματος του εκλέγειν βάσει νόμου ή δικαστικής αποφάσεως». Διαφορετική η άποψη του Α. Σβώλου ο οποίος πρότεινε, λ.χ., την εγκατάσταση εκλογικού τμήματος μέσα στις φυλακές (*Συνταγματικό δίκαιο*, Β'. Αθήνα, 1935, σελ. 31 κ.ε.). Πρβλ. Σ. Αλεξιάδη («Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 117-118), ο οποίος αναφέρεται σε «αντισυνταγματικότητα» λόγω «παράλειψης ρυθμίσεως».

20. Πρβλ. Σουηδικό Νόμο για τη Σωφρονιστική Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4] άρθ. 25, κατά το οποίο κατ'εξαίρεση επιτρέπεται ακόμη και αυτή η μορφή ελέγχου των επιστολών.
21. Γίνεται εδώ συνδυασμός των σωφρονιστικών μοντέλων των Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 74 κ.ε. και των αναφερομένων στο: *Conseil de l'Europe, «Les Droits...»* ανωτ. [σημ. 11] σελ. 23-27. Άλλοι συγγραφείς δέχονται και τη γενική και ειδική πρόληψη, την ανταπόδοση κ.ά. Ειδικά η γενικοπροληπτική λειτουργία της φυλάκισης τονίζεται από την Antilla (βλ. I. Antilla, *New Perspectives on Justice in the Criminal Justice System, International Penal and Penitentiary Foundation, New Trends in Criminal Policy*, Bonn 1984, σελ. 15). Για περισσότερα στο ίδιο θέμα: Kaiser / Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 86-97, και από τους Έλληνες ενδεικτικά: Π. Παλαδάς, *Γενικά αρχαία της συγχρόνου αντεγκληματικής πολιτικής*, τόμος Ι, Αθήνα 1973, ΙΙ, 1977, σελ. 73 κ.ε., Ν. Κουράκη, *Ποινική Κατα-*

στολή, όπ. π. σελ. 334 κ.ε., Α. Μαργαρίτη / Ν. Παρασκευόπουλου, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 28 κ.ε., Ε. Λαμπροπούλου, «Οι λειτουργίες του θεσμού της φυλακής» στο *Έγκλημα και Κοινωνία*, 1987, 3, σελ. 114 κ.ε., Η. Δασκαλάκη, ανωτ. [σημ. 8] σελ. 13 και 33-35.

22. Αντί άλλων: Kaiser / Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6], ιδίως σελ. 29-31.
23. Και στους όρους υπάρχει σύγχυση. Στη γερμανική βιβλιογραφία ο όρος «επανάταξη» (Wiedereingliederung) απαντάται αραιότερα από ό,τι ο όρος «επανανθρωπικοποίηση» (Resozialisierung) και έχουν και οι δύο παρεμφερές περιεχόμενο. Ο Eser χαρακτηρίζει την «Wiedereingliederung» ασαφή όρο. Βλ. Α. Eser, «Resozialisierung in der Krise?» στο J. Baumann / K. Tiedemann (Hrsg.), *Einheit und Vielfalt des Strafrechts, Festschrift für K. Peters zum 70. Geburtstag*, Tübingen 1974, σελ. 508. Επίσης στους ΕυρωφοΚα '87 στο γαλλικό κείμενο η «επανάταξη» αναφέρεται ως «reinsertion», ενώ στο αγγλικό κείμενο ο όρος αποδίδεται ως «social resettlement» (Rules 59, 65d, 66b, 70 para. 1, *European Prison Rules* 1987).
24. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 76.
25. Βλ. ιδίως: N. Jaremborg / A. von Hirsch, «Neoklassizismus» in *der skandinavischen Kriminalpolitik: sein Einfluss, seine Grundprinzipien und Kriterien*, σελ. 35-64 και H. Zipf, *Mögliche Auswirkungen des neo-klassizismus auf die deutsche und österreichische Kriminalpolitik*, σελ. 141-146, και ιδίως K. Lüderssen, *Neuere Tendenzen der deutschen Kriminalpolitik*, σελ. 161-207 στο *Beiträge und Materialien aus dem Pax, Planck-Institut für auslan-*

- disches und internationales Strafrecht, Freiburg, Band 6. A. Eser / K. Cornils (Hrsg.) *Neuere Tendenzen der Kriminalpolitik, Beiträge zu einem deutsch-skandinavischen Strafrechtskolloquium*, Freiburg 1987. Αλλά και Ν.Κ. Ανδρουλάκη, *Ποινικών Δίκαιον*, Γενικό Μέρος, Τα θέματα, Αθήνα / Κομοτηνή, σελ. 42-44. Φυσικά από άλλους εκφράζονται επιφυλάξεις, βλ. αντί άλλων: Β. Hudson, *Justice through Punishment. A Critique of the «Justice» Model of Corrections*, New York 1987.
26. Jaremborg / von Hirsch, ανωτ. [σημ. 25] σελ. 37.
27. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 75. Για τα υποκατάστατα της φυλάκισης βλ. ενδεικτικά S. Stanley / M. Baginsky, *Alternatives to Prison, An Examination of Non-Custodial Sentencing of Offenders*, London 1984, όπου μεταξύ άλλων τονίζεται ο υπερπληθυσμός των αγγλικών φυλακών (χωρητικότητα 39.000 κρατουμένων, κρατούνται 44.000) και γενικά η κακή ποιότητα διαβίωσης σε άθλια κτίρια, σελ. 7. Βλ. και προσπάθεια Helsinki Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations για τη διάδοση των εναλλακτικών ποινών: Ν. Bishop, *Non Custodial Alternatives in Europe*, Helsinki, Finland 1988, No 14, καθώς και No 15, *Alternatives to Custodial Sanctions, Proceedings of the European Seminar*, Helsinki, Finland 1988.
28. Η κοινωνική επανένταξη αναφέρεται από τους ΕυρΣωφρΚα '87 άλλοτε περιφραστικά (καν. 3) και άλλοτε ρητά (καν. 59, 65δ, 66β, 70 παρ. 1). Επίσης στο μοντέλο της επανένταξης βασίζεται η σωφρονιστική πολιτική του Καναδά (Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 76), ενώ στο Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών αναφέρεται ότι η έκτιση πρέπει να διαμορφωθεί έτσι ώστε να βοηθήσει τον κρατούμενο να επανενταχθεί στη ζωή σε καθεστώς ελευθερίας [βλ. StVollzG para. 3 (3) «... in das Leben in Freiheit einzugliedern»].
29. Ο υπερπληθυσμός των φυλακών είναι διεθνές πρόβλημα: βλ. ενδεικτικά: A. Kuhn, «Les effets pervers des remèdes au surpeuplement carcéral. Le cas de la Suisse», *Revue International de Criminologie et de Police Technique* (1989), 2, σελ. 196-206. Έρευνες στις ΗΠΑ έχουν δείξει ότι ο υπερπληθυσμός έχει αρνητικές ψυχολογικές επιδράσεις που μετρούνται με αύξηση παραπόνων για ασθένεια, υψηλότερους δείκτες θανάτων και αυτοκτονιών και περισσότερα πειθαρχικά παραπτώματα (όπως αναφέρεται στο Home Office), *Research Bulletin* (1983) 15. D. Smith, *Research on prison overcrowding*, σελ. 36-38. Επίσης, Ν. Κουράκη, ανωτ. [σημ. 21] σελ. 314, 327, 331 και 338.
30. Βλ. Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών: StVollzG para. 18 (1) όπου καθιερώνεται τέτοια αξίωση.
31. Βλ. Θ. Λαφαζάνου, «Επιπτώσεις του σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα στη δικαστηριακή πρακτική», στο *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας* ανωτ. [σημ. 4] σελ. 153-163 και ιδίως σελ. 155-156.
32. Βλ. το ίδιο.
33. Ως τέτοια πρότυπα αναφέρονται και στην Εισηγητική Έκθεση του ΚωδΜεΚ οι Στοιχειώδεις Κανόνες του ΟΗΕ του 1955 και οι αντίστοιχοι του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1973 και 1987 (εκ παραδρομής μάλιστα αναφέρεται το έτος 1986 αντί του 1987). Επισημαίνεται ότι οι Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1973 αποτελούν, όπως είναι γνωστό, την ευρωπαϊκή «απαιτητικότερη» παραλλαγή των αντίστοιχων κανόνων του ΟΗΕ. Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, από το 1973 ακολούθησαν οι ανά πενταετία αναθεωρήσεις του 1978 και του 1983 και, τέλος, δημιουργήθηκαν οι ΕυρΣωφρΚα '87, οι οποίοι περιέχουν τελικά μόνο 9 νέους κανόνες και 8 συνδυασμούς νέων και παλαιών. Ωστόσο, στους Κανόνες αυτούς διαπιστώνει κανείς, εκτός από τη νέα δομή, μια σημαντική αλλαγή ιδεολογίας: οι έξι «βασικές αρχές» (καν. 1-6) καθιερώνουν τον ανθρωπισμό, το ήθος, τη δικαιοσύνη, το σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, συγκεκριμένους στόχους για τη μεταχείριση των κρατουμένων και κυρίως μηχανισμούς για μια χρηστή, ελεγχόμενη διοίκηση που να προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα των κρατουμένων. (Βλ. *Council of Europe, Legal Affairs, European Prison Rules, Strasbourg 1987*, σελ. 31 και 34-35, 73-77). Διευκρινίζεται ότι η νομοπαρασκευαστική Επιτροπή του ΚωδΜεΚ έλαβε υπόψη της καταρχήν το κείμενο των Στοιχειωδών Κανόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1973, κατόπιν τα διάφορα προπαρασκευαστικά κείμενα των νέων Κανόνων και πρακτικά σχετικώς συζητήσεων και, τέλος, τους ΕυρΣωφρΚα '87.
34. Recommendation R (82) 16 du Comité des Ministres du Conseil de l' Europe aux Etats membres sur le congé pénitentiaire.
35. Διευκρινίζεται ότι η επιτροπή δεν αντιμετώπισε θέμα οικοδόμησις νέων φυλακών. Βλ. τον προβληματισμό: M. Colin / J.M. Elchardus, «Faut-il construire des prisons nouvelles ou des nouvelles prisons» στο *Revue Internationale de Criminologie et de police technique*, Janvier-Mars 1989, σελ. 41-46, καθώς και T. Mathiesen, «The Argument against Building more Prisons» στο Ν. Bishop (ed.) *Scandinavian Criminal Policy and Criminology 1980-1985, Scandinavian Research Council for Criminology*, 1985, σελ. 89-98. Για τους μειωμένους πόρους στην Ελλάδα βλ. παρ. 1 της Εισηγητικής Έκθεσης, αλλά και σχετικές επισημάνσεις: Ε. Λαμπροπούλου, «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου 'μεταχείριση' του σχεδίου του Κώδικα κτλ.», *Ποινικά Χρονικά ΛΣΤ'* (1988), σελ. 172, και Χ. Μπάκα, «Συγκριτική εξέταση θεμελιωδών θεσμών του Σχεδίου Κώδικα κ.λπ.» στο *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, ανωτ. [σημ. 4] σελ. 150-151.
36. Γ. Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] όπου περιέχονται πλούσιες πληροφορίες όσον αφορά προγράμματα του ΟΑΕΔ εκτός φυλακών (σελ. 55), την έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής (σελ. 72) αλλά και πλείστα όσα σχετικά με την εργασία και την αγωγή θέματα σε ελληνικό και συγκριτικό επίπεδο.
37. Βλ. ν. 1868/1989 άρθ. 22 παρ. 2β με τον οποίο αναστέλλονται ορισμένοι δαπανηροί θεσμοί. Ειδικότερη αναφορά παραπάνω στη σημ. 3.
38. Ο Αλεξιάδης θεώρησε τις σχετικές ρυθμίσεις του σ.ν. ως αντιουτοπικές («Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 115 κ.ε.). Βλ. και Γ. Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 47 κ.ε., καθώς και για γενική εισήγηση στο θέμα Δ. Ευαγγελάτου «Κατευθυντήριο άξονες του Σχεδίου του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα», στο *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, ανωτ. [σημ. 4] σελ. 170 κ.ε.
39. Πρβλ. και πληροφορίες από τη Γαλλία, που αναφέρουν ότι το 1978 ούτε το 50% των κρατουμένων δεν είχαν εργασία και κάτω του 30% είχε παραγωγική εργασία: J. Favard, *Le labyrinthe pénitentiaire*, Paris 1981, σελ. 132. Πρόβλημα απασχόλησης όλων των κρατουμένων – λιγότεροι από το 50% – έχει και ένα σύγχρονο, επιτυχημένο από πλευράς υποτροπής των αποφυλακισζόμενων και κερδών των εργαζομένων, πρόγραμμα [Oversight report on PRIDE (Prison Rehabilitative Industries and Diversified Enterprises)], Talahasee, FL., 1988, όπως αναφέρεται στο *Criminal Justice Abstracts* (1989) 21, 2, σελ. 273-274.
40. Grundgesetz art. 12 (3).
41. Resolution (75) 25 du Comité des Ministres du Conseil de l' Europe sur le travail pénitentiaire. Πρβλ. και ΕυρΣωφρΚα '87, καν. 71-76. Επισημαίνεται ότι η Σύσταση είναι παλαιότερη. Επίσης Σ. Αλεξιάδης, «Έκθεση παρατηρήσεων...» ανωτ. [σημ. 4] σελ. 115 κ.ε. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 147 κ.ε. και Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38], όπου γίνεται ειδική αναφορά στην εργασία των κρατουμένων, σελ. 170 κ.ε.
42. Βλ. Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 171, όπου γίνεται αναφορά και σε Γ. Πανούση.
43. Σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα στις δικαστικές φυλακές Κορυδαλλού μόνο 4% των κρατουμένων δήλωσαν «άνεργοι» ενώ περισσότεροι από τους μισούς ανέφεραν ότι ήταν «ειδικευμένοι εργάτες» και «επιχειρηματίες ή έμποροι». Εξάλλου μόνο 2% δήλωσαν «αργάματοι» ενώ 36% ανέφεραν ότι ήταν απόφοιτοι δημοτικού και 18% είχαν τελειώσει και ορισμένες τάξεις γυμνασίου. Κ. Δ. Σπινέλλη, *Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων, Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σελ. 235-236.
44. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 148.
45. Πρβλ. Σουηδικό Νόμο για τη Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4] άρθ. 12: «Οι κατάδικοι οφείλουν να εκτελούν την εργασία ή να συμμετέχουν στο πρόγραμμα μελέτης ή εκπαίδευσης που απαιτείται από αυτούς».
46. Η «επιφύλαξη της τάξης και ασφάλειας»

ρούν τη σωφρονιστική διοίκηση και συγκεκριμένα την ανάγκη για αποδοτικό management, για επαγγελματική συμπεριφορά του προσωπικού και για αξιολόγηση του έργου του.

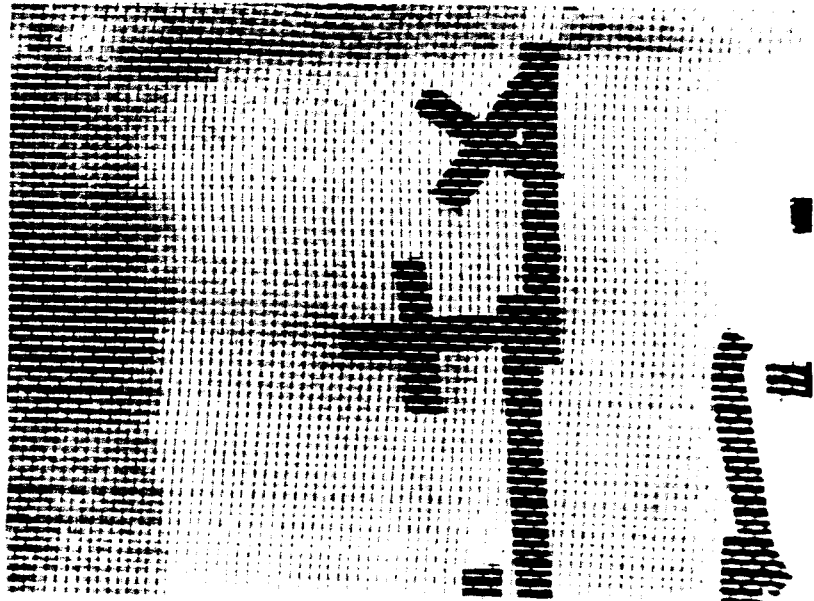
Αλλά και στις έξι βασικές αρχές (καν. 1-6), τις αποκαλούμενες «λίκνο της φιλοσοφίας των κανόνων»,¹⁰⁹ γίνεται μνεία στον ανθρωπισμό, στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, στον κοινωνικό σκοπό και, τέλος, στην επίδοση και απόδοση της διοίκησης.

Εκτός όμως από τους ΕυρΣωφρΚα '87 που προβάλλουν την ανάγκη ποιοτικών μεταβολών στη διοίκηση, συνδικαλιστικοί φορείς των εργαζομένων στις ελληνικές φυλακές επιζήτησαν να ρυθμιστούν ορισμένα ζητήματά τους στον ΚωδΜεΚ. Έτσι, αποφασίστηκε η σύνταξη των άρθρων αυτών που αποσκοπούν στην επαγγελματική, μορφωτική και κοινωνική αναβάθμιση του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης. Αυτή η διαδικασία επιδιώκεται στον ΚωδΜεΚ μέσα από τη (βαθμιαία) εξάλειψη κυρίως α) της αριθμητικής και ποιοτικής ανεπάρκειας των εργαζομένων, β) της ανασφάλειάς τους, γ) των άστοχων παρεμβάσεων για μεταθέσεις ή για λύση συγκρούσεων, και δ) των εκπαιδευτικών ευκαιριών.

Με αυτούς τους γνώμονες λοιπόν, α) επιχειρήθηκε να εκσυγχρονιστούν οι κατηγορίες και τα καθήκοντα του προσωπικού για να αποφευχθεί ο κίνδυνος αθέμιτης συναλλαγής ή εκμετάλλευσης των κρατουμένων (άρθ. 101 ΚωδΜεΚ), β) ρυθμίστηκε η υπαγωγή του μόνιμου προσωπικού όλων των κατηγοριών μισθολογικά, βαθμολογικά και πειθαρχικά στον Υπαλληλικό Κώδικα (άρθ. 98 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), γ) απαγορεύτηκαν αφ' ενός η ανάθεση σε φυλακτικό προσωπικό, πριν από την παρέλευση δεκαπέντε ετών πραγματικής υπηρεσίας, καθηκόντων άλλου κλάδου¹¹⁰ (άρθ. 98 παρ. 4 ΚωδΜεΚ) και αφ' ετέρου οι περιορισμοί μεταθέσεων υπαλλήλων καταστημάτων κράτησης (άρθ. 100 ΚωδΜεΚ), και δ) εμπλουτίστηκε το προσωπικό με νέες ειδικότητες και ανθρωπιστικότερες λειτουργίες και βελτιωμένη εκπαίδευση και μετεκπαίδευση.

Παρά τη διατύπωση είκοσι πέντε άρθρων αναφορικά με το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης, κυρίως η πολυνομία που υπάρχει στον τομέα αυτό (Υπαλληλικός Κώδικας, Οργανισμός του Υπουργείου Δικαιοσύνης, διατάξεις που αφορούν προσλήψεις στο Δημόσιο, Β.Δ. της 3.4.1937 «περί οργάνωσης διαχειριστικής και λογιστικής υπηρεσίας φυλακών» κ.λπ.) ατέρεψαν μια αρκετά ικανοποιητική αντιμετώπιση όλων των σχετικών θεμάτων. Ωστόσο, οι σύγχρονες τάσεις για την ανθρώπινη και μέσα στο πλαίσιο του νόμου διοίκηση των ιδρυμάτων εγκλεισμού αποτελεί ζήτημα περισ-

σότερο οργανωτικό – στρατηγικών και τακτικής – και λιγότερο νομοθετικό – σωφρονιστικό. Απαιτεί δηλαδή, α) καθορισμό και καταμερισμό στόχων και εργασιών, β) αποτροπή συγκρούσεων τόσο σε επίπεδο στόχων όσο και σε επίπεδο ατόμων, και γ) βελτίωση επικοινωνίας.¹¹¹

4. Τελικές παρατηρήσεις

Στόχος της ανάλυσης που προηγήθηκε δεν ήταν να υποστηριχθούν οι γενικές αρχές του ΚωδΜεΚ ούτε να επισημανθούν τα μειονεκτήματά του και ούτε, πολύ περισσότερο σ' αυτό το στάδιο, να δοθούν απαντήσεις στις κριτικές που είχαν διατυπωθεί για το αντίστοιχο σχέδιο νόμου μέσα στο πλαίσιο του προγραμματισμένου διαλόγου. Απλώς επιχειρήθηκε να εντοπισθούν και να παρουσιαστούν οι σημαντικότεροι παράγοντες που προσδιόρισαν και περιόρισαν το νομοθέτη και οι κυριότερες ιδεολογικοπολιτικές κατευθύνσεις που τελικά χαρακτηρίζουν τον ΚωδΜεΚ.

Μόνο με νομοθετικές παρεμβάσεις δεν επιλύονται τα πολυσχιδή προβλήματα που δημιουργεί η φυλάκιση και οι φυλακές. Ο ΚωδΜεΚ δεν είναι πανάκεια. Παρέχει όμως δυνατότητες για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων και του συστήματος εκτέλεσης των στερητικών της ελευθερίας ποινών. Αυτές οι δυνατότητες σκιαγραφήθηκαν στις προηγούμενες σελίδες για να γίνουν έτσι – και με άλλους τρόπους – ευρύτερα γνωστές στο κοινό, και φυσικά και στο προσωπικό των ιδρυμάτων και, κυρίως, στους ίδιους τους κρατουμένους.¹¹²

Πέρασαν πλέον οι εποχές όπου όλοι πίστευαν ότι «στο κατώφλι της φυλακής σταματάει ο νόμος» του κράτους,¹¹³ και αρχίζει ο νόμος της φυλακής. Επομένως, η ύπαρξη και η γνώση των νόμων του

κράτους είναι ένα σημαντικό βήμα. Στους χώρους όμως αυτούς για να εφαρμοστούν οι νόμοι,¹¹⁴ δηλαδή το Σύνταγμα, οι διεθνείς συμβάσεις που προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο ΚωδΜεΚ καθώς και άλλοι εφαρμοστέοι νόμοι, δεν αρκεί η ψήφισή τους. Απαιτούνται κινητοποιήσεις και ομάδες πίεσης. Και σ' αυτό το σημείο υστερεί η χώρα μας.¹¹⁵

Παράλληλα, λοιπόν, με το νέο Κώδικα θα πρέπει να δημιουργηθούν σεμινάρια ευαισθητοποίησης του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης στις νέες αντιλήψεις που βρίσκουν εφαρμογή στον ΚωδΜεΚ. Επίσης, όπου υπάρχουν φυλακές, θα πρέπει να συσταθούν ομάδες στήριξης: ομάδες εθελοντών, κοινωνικών επιστημόνων, αποφυλακισομένων, μαχητικών δικηγόρων και άλλων συνειδητών πολιτών.¹¹⁶ Οι ομάδες αυτές θα είναι, βέβαια, επιφορτισμένες με την ορθή ενημέρωση των κρατουμένων για το περιεχόμενο του ΚωδΜεΚ, θα έχουν όμως και άλλα ουσιαστικότερα καθήκοντα όπως:

– να ελέγχουν τις τυχόν παραβιάσεις των δικαιωμάτων των κρατουμένων και να είναι σε θέση, εν ανάγκη, να προωθήσουν την υπόθεσή τους στα αρμόδια δικαστήρια αλλά και στην Επιτροπή ή και στο Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου,¹¹⁷

– να παρακολουθούν το βαθμό στον οποίο εφαρμόζεται ο ΚωδΜεΚ και να εντοπίζουν τις ελλείψεις και τις δυσχέρειες που παρουσιάζονται κατά τα πρώτα στάδια της υλοποίησής του.

- να προετοιμάζουν το έδαφος για μεγαλύτερη χρήση υποκατάστατων της στερητικής της ελευθερίας ποινής, και
 - γενικά να δημιουργούν μια ομάδα πίεσης, που να παρεμβαίνει θετικά στις διάφορες νομοθετικές διαδικασίες που αφορούν κρατούμενους ή καταδίκους, λ.χ. στη σύνταξη των κανονισμών των διαφόρων καταστημάτων κράτησης - έργο σημαντικότατο που πρέπει το ταχύτερο να αρχίσει - ή στη θεσμοθέτηση νέων ποινών που θα εκτίονται σε καθεστώς ημιελευθερίας ή ελευθερίας.

Οι ιδεολογικοπολιτικές κατευθύνσεις που απομονώθηκαν και παρουσιάστηκαν, πιστεύεται ότι θα βοηθήσουν και προς αυτή την κατεύθυνση, ενώ αναμένεται να δώσουν ώθηση σε νέες εποικοδομητικές αναλύσεις, σε διατυπώσεις εναλλακτικών προτάσεων και - γιατί όχι; - σε σύνταξη από κάποια ομάδα ενός Εναλλακτικού (Σωφρονιστικού) Κώδικα,¹¹⁸ μέχρις ότου αρχίσουμε και στη χώρα μας να ασχολούμαστε με κανόνες για την προστασία των παραβατών των νόμων που εκτίουν ποινές σε καθεστώς ελευθερίας.¹¹⁹ ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η χρησιμοποίηση του ζεύγματος διοικούντες - κρατούντες / διοικούμενοι - κρατούμενοι δεν σημαίνει υιοθέτηση της σχέσης εξουσίας που νομιμοποιεί περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πρβλ. Α.Ι. Μάνεση, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, α' Ατομικές Ελευθερίες, δ' έκδ. 1982, σελ. 73. Για κριτική της θεωρίας «ειδικής σχέσης εξουσίας» βλ. Δ.Θ. Τσάτσου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Γ1 Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, 1988, σελ. 258-259. Σημειώνεται εξ αρχής ότι έχει καταβληθεί προσπάθεια οι αναφορές να είναι σε πρόσφατη βιβλιογραφία και εκδόσεις και όχι σ' αυτές που είχε λάβει υπόψη της η σ. κατά τη διάρκεια των εργασιών της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής. Εξάλλου, ο χώρος δεν επιτρέπει, δυστυχώς, ειδικότερες παραπομπές στα κλασικά εργαλείδια των Κ.Γ. Γαβδίκια, *Εγκληματολογία*, τόμος Γ', Σωφρονιστική, έκδ. Γ', Αθήναι 1965, Δ. Καρανίκια, *Σωφρονιστική*, 2 τόμοι, Θεσσαλονίκη 1948 και 1950, και Μ.Ν. Μπακατσούλα, *Γενικά Αρχαία Σωφρονιστικής*, Αθήναι, χ.χ., στα οποία ο αναγνώστης θα βρει για όλα σχεδόν τα θιγόμενα θέματα πλούσιο πληροφοριακό υλικό.

2. Σχετικά με τον άγραφο κώδικα των κρατουμένων βλ. αντί άλλων J.W. Ekstedt / C.T. Griffiths, *Corrections in Canada, Policy and Practice* 2nd ed., Toronto 1988, σελ. 232.

3. Η μη διάθεση κονδυλίων και η μη έγκαιρη λήψη μέτρων για την υλοποίηση ορισμένων διατάξεων οδήγησε στην αναστολή μέχρι της 31ης Ιανουαρίου 1990 των άρθ. 15 παρ. 1-3, 58-60 και 64-76 - δηλαδή όλων των άρθρων που για την εφαρμογή τους απαιτούνταν ορισμένες δαπάνες - και στη διατήρηση για το ίδιο χρονικό διάστημα της ισχύος των άρθ. 53-63 του ΣωφρΚ '67 (βλ. ν. 1868/1989 άρθ. 22 παρ. 2β).

4. Πρβλ. ενδεικτικά: το Σουηδικό Νόμο για τη Σωφρονιστική Μεταχείριση σε Ιδρύματα, ο οποίος απαρτίζεται από 63 συνοπτικότητας άρθρα (*Swedish Code of Statutes, The Act of Correctional Treatment in Institutions*, 1974: 203 with Amendments, 1976: 506, 1978: 901, and 1979: 693), την *Κανονιστική Διοικητική Πράξη της Κυπριακής Δημοκρατίας: Αι περί Φυλακών (Γενικοί) Κανονισμοί του 1981* οι οποίοι περιέχουν 147 άρθρα (Παράρτημα Τρίτον της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας, άρθ. 1660 της 30ης Ιανουαρίου 1981, Κ.Δ.Π. 18/81, τους Ολλανδικούς Κανόνες Φυλακών στους οποίους αναφέρονται 141 τμήματα - άρθρα - εκ των οποίων ορισμένα δεν καλύπτουν ούτε μία σειρά (π.χ. άρθ. 84 «Εφημερίδες και περιοδικά μπορούν να διαβάζονται») (Decree of May 23, 1953, laying down new Prison Rules, *Bulletin of Acts, Orders and Decrees of the Kingdom of the Netherlands*, No 237-1953), και τον Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών, ο οποίος αποτελείται από 201 παραγράφους (*Strafvollzugsgesetz [StVollzG]*, vom 16 Marz 1976 BGBI, I S. 581, ber. S. 2088 und 1977 S. 436). Διαφορετική άποψη: Σ. Αλεξιάδη, «Εκθεση παρατηρήσεων στο Σχέδιο Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατούμενων» στο συλλογικό έργο: *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, Ποινικά, 27, Αθήνα 1988, σελ. 93 κ.ε., ιδίως σελ. 102-103, και Σ. Αναγνωστάκη «Παρατηρήσεις στο Σχέδιο του Νέου Σωφρονιστικού Κώδικα», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΖ' (1987), σελ. 596 επ. και ιδίως σελ. 599.

5. Βλ. άρθ. 2 ΚωδΜεΚ. Επίσης Σ. Αλεξιάδη, «Η μεταχείριση των κρατουμένων και ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, 1986, 5-6, σελ. 3-4, όπου δίνεται, και ορθά, πρωτεύουσα θέση στο σεβασμό της ανθρωπίνης αξίας.

6. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία σημειώνουμε: Δ. Σπινέλλη, *Το έννομο αγαθόν της ποινής και οι αξιόπονοι αυτού προσβολαί*, Αθήνα 1976, σελ. 195-211, Κ. Κωνσταντινίδη, *Ποινικό Δίκαιο και ανθρωπίνη αξιοπρέπεια*, εκδ. Σάκουλα, Θεσσαλονίκη 1987, Α. Μαργαρίτη / Ν. Παρασκευόπουλου, *Θωρία της ποινής*, εκδ. Σάκουλα, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 320, Σ. Αναγνωστάκη, *Σωφρονιστικό Δίκαιο*, γεν. μέρος, Θεσσαλονίκη 1978. Επίσης, αντί άλλης ξενο-

γλώσσης βιβλιογραφίας: Kaiser / Kerner / Schöch, *Strafvollzug*, 3Auf 1., Heidelberg 1982, σελ. 87-88.

7. Παροτίθεται σε μετάφραση της Διεθνούς Αμνηστίας. Βλ. επίσης Σ. Αλεξιάδη, «Η μεταχείριση ...», ανωτ. [σημ. 5], σελ. 3.

7α. Σχετικά παρακάτω στη σημ. 33.

8. Ευθύς υπογραμμίζεται ότι στον ΚωδΜεΚ ο όρος «μεταχείριση» χρησιμοποιείται με την ευρεία έννοια και όχι με την εξειδικευμένη της «βελτιωτικής μεταχείρισης» (βλ. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Παραδόσεις, τόμος α', 1981, σελ. 1-2). Παρόμοια και η διάκριση του L. Wilkins, [«Treatment on Trial. The case of Patuxent στον: N. Johnston / L.D. Savitz (eds.), *Justice and Corrections*, New York 1978, σελ. 670-687] σε απλή μεταχείριση («...τον μεταχειρίζονται καλά ή άσχημα, ευγενικά ή μη ευγενικά...») και σε μεταχείριση με την κλινική, θεραπευτική έννοια - ιατρική αναλογία. Αναλυτικότερα: παρακάτω 3.1.

9. Αντί άλλων βλ. Α. Μανιτάκη, «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατούμενων και η δικαστική προστασία τους», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΘ' (1989), σελ. 161 κ.ε., και ιδίως 162.

10. Για την ενσωμάτωση και εξειδίκευση της αρχής του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου στα προσωπικά έννομα αγαθά, βλ. Α. Μανιτάκη, *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος*, 1981, σελ. 126. Για τις διευκρινίσεις των όρων: ανθρώπινα, ατομικά, θεμελιώδη δικαιώματα, κ.λπ. βλ. Α.Ι. Μάνεση, *Παραπάνω* [σημ. 1] σελ. 12 κ.ε. Στο ίδιο σελ. 19-20 για το αρνητικό και θετικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων.

11. *Conseil de l' Europe, Les droits de l' Homme, Les droits de l' homme dans les prisons*, Strasbourg 1986, σελ. 27 (έμφαση δική μου).

12. Στο ίδιο σελ. 28.

13. Koch v. Federal Republic of Germany (1962), Yearbook, σελ. 126 και σελ. 134, όπως αναφέρεται από G. Zellick, «Human Rights and the Treatment of Offenders» στο J. A. Andrews (ed.), *Human Rights in Criminal Procedure*, The Hague etc. 1982, σελ. 375 κ.ε. και ιδίως σελ. 410.

14. Βλ. Α. Μανιτάκη, *Τα Συνταγματικά Δικαιώματα*, ανωτ. [σημ. 9] σελ. 164 και 165· επίσης την κλασική πλέον απόφαση του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ο.Δ. Γερμανίας του 1972 BVerfGE 33,1 κ.ε., στην οποία τονίζεται ότι τα βασικά δικαιώματα των κρατούμενων είναι δυνατό να περιοριστούν μόνο με νόμο, άμεσα ή κατά παραπομπή του. Βλ. και G. Bemmman, «Strafvollzug im sozialen Rechtsstaat» σελ. 2 (αδημοσίευτη μελέτη στο πλαίσιο της Ελληνογερμανικής Συνάντησης Ποινικού Δικαίου στην Κομοτηνή, Μάρτιος 1989, όπου σχετική βιβλιογραφία). Πρβλ. Σ. Αλεξιάδη, «Εκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 107-111.

15. Δ.Θ. Τσάτσου, ανωτ. [σημ. 1], σελ. 259.

16. Πρβλ. G. Zellick, ανωτ. [σημ. 13], σελ.

οιαστικά και ποιοτικά η ζωή στις φυλακές από τη διαβίωση έξω από αυτές σε άλλα σημεία, εκτός από τον περιορισμό της ελευθερίας κινήσεως. Παράλληλα, με την αναφορά στο σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ) και την απαγόρευση διακρίσεων (άρθ. 3 ΚωδΜεΚ), εξομοιώνονται οι κρατούμενοι προς τους ελεύθερους πολίτες για τους οποίους θεσπίζονται οι διατάξεις αυτές στο Σύνταγμα, στη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σε άλλα παρεμφερή διεθνή κείμενα κυρωμένα από τη χώρα μας. Επίσης, ειδικά για τους υποδίκους αναφέρεται ότι οι όροι διαβίωσής τους στο κατάστημα πρέπει να είναι ανάλογοι προς τους όρους της ελεύθερης διαβίωσης (άρθ. 12 ΚωδΜεΚ). Δηλαδή, γι' αυτούς η εξομοίωση δεν πρέπει να είναι στόχος προς επίτευξη αλλά πραγματικότητα, η απόκλιση δε από το καθεστώς αυτό είναι εξαίρεση που διατάσσεται από το δικαστήριο εκτέλεσης ποινών.⁹⁸

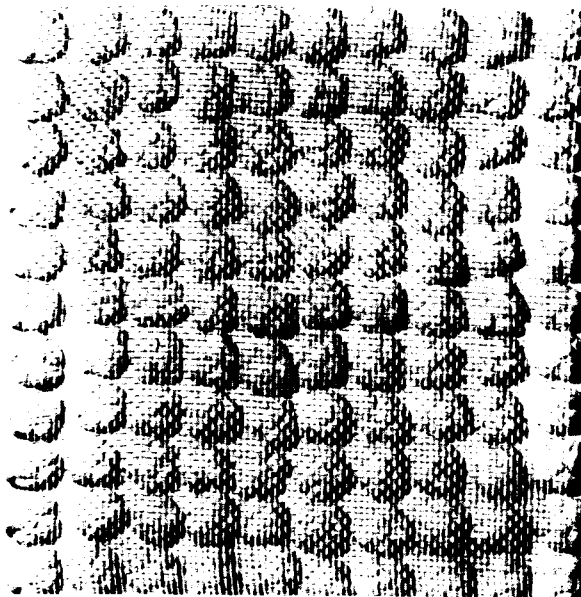
Από την άλλη πλευρά στον Κώδικα διευκρινίζεται ότι οι κρατούμενοι έχουν όλα τα δικαιώματα που τους αναγνωρίζει ο νόμος και ότι στην περίπτωση που αδυνατούν να τα ασκήσουν, μπορούν να το πράξουν μέσω αντιπροσώπου τους (άρθ. 5 παρ. 1 ΚωδΜεΚ, βλ. και παραπάνω 2.1.2).

Επιπρόσθετα, στον ΚωδΜεΚ καθιερώνονται και ειδικά δικαιώματα, περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά, που αποβλέπουν στην υλοποίηση της εξομοίωσης, όπως π.χ. το δικαίωμα να φέρει ο κρατούμενος την ατομική του ενδυμασία – ενώ απαγορεύονται οι ομοιόμορφες στολές (άρθ. 36 ΚωδΜεΚ)⁹⁹ –, το δικαίωμα να επιμορφώνεται και να ενημερώνεται με βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, κτλ. (άρθ. 43 ΚωδΜεΚ).

Φυσικά, το δικαίωμα του κρατουμένου για εκπαίδευση θα ήταν φαλκιδευμένο αν δεν υπήρχε ισοτιμία των τίτλων εκπαίδευσης ή μετεκπαίδευσης με τους τίτλους των αντίστοιχων σχολών της δημόσιας ή επαγγελματικής εκπαίδευσης, ή εάν αναγραφόταν σε αυτούς το όνομα του καταστήματος κράτησης. Γι' αυτό υπάρχει σχετική πρόβλεψη που καθιερώνει την ισοτιμία και τη μη αναφορά του καταστήματος κράτησης στον τίτλο σπουδών (άρθ. 47 ΚωδΜεΚ). Το δικαίωμα για μόρφωση ουσιαστικοποιείται ακόμη με την πρόβλεψη της δυνατότητας εκπαιδευτικών αδειών για τη συνέχιση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (άρθ. 48 ΚωδΜεΚ), κατά τις οποίες μάλιστα οι κρατούμενοι επιδοτούνται (άρθ. 56 παρ. 6 ΚωδΜεΚ).

Εξάλλου, μια σύγκριση του ΚωδΜεΚ στο σημείο αυτό με τον προϊσχύσαντα Σωφρονιστικό Κώδικα αποκαλύπτει το βαθμό διεύρυνσης των δυνατοτήτων επι-

κοινωνίας των κρατουμένων με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (άρθ. 49, 50, 51 και 52 ΚωδΜεΚ).¹⁰⁰ Έτσι, παρέχεται η δυνατότητα να εργαστεί ο κρατούμενος και έξω από το κατάστημα κράτησης (άρθ. 47 ΚωδΜεΚ), ενώ οι όροι εργασίας των διαφόρων κατηγοριών κρατουμένων

– ανδρών, γυναικών και μητέρων – και ειδικότερα η ασφάλισή τους ρυθμίζεται από τη νομοθεσία που ισχύει για τους εργαζόμενους γενικά (άρθ. 72, 73 και 74 ΚωδΜεΚ), εκτός εάν η εργασία τους έχει κυρίως εκπαιδευτικό χαρακτήρα.

Τέλος, το καίριο δικαίωμα της προσφυγής στο δικαστήριο εκτέλεσης ποινών και προηγουμένως στην ιεραρχικά προϊσταμένη αρχή κι ακόμα και σε ευρωπαϊκά όργανα, αν χρειαστεί, (άρθ. 5 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) αναμένεται να έχει διττή επίδραση: Πρώτο, να ποδηγετεί και να εκφοβίζει το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης, και δεύτερο να συντελεί στην υλοποίηση της αρχής της εξομοίωσης.

3.4. Η ζωτική ανάγκη για επικοινωνία με τον έξω κόσμο

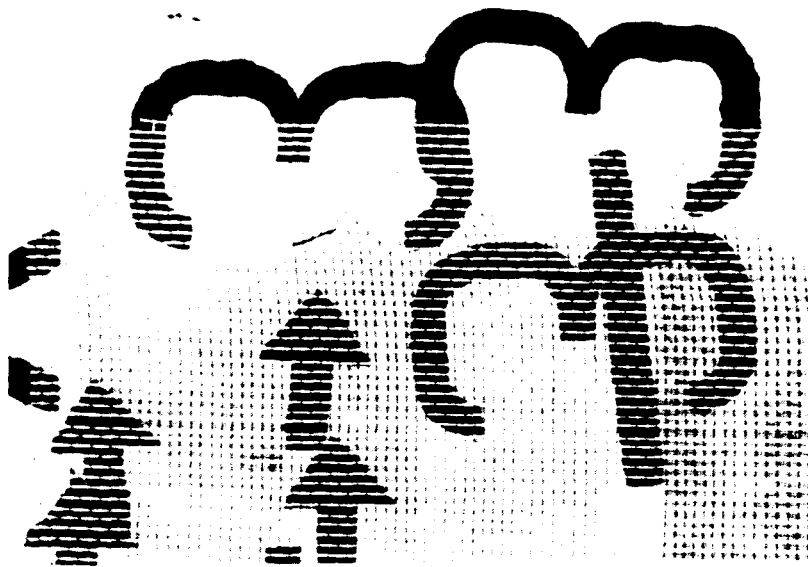
Η εξασφάλιση προϋποθέσεων για θετικές μορφές επικοινωνίας των κρατουμένων εντός και εκτός του χώρου έκτισης της ποινής αποτελεί τον τέταρτο άξονα. Σε αυτόν στηρίζεται ο σκοπός της επανένταξης. Η επικοινωνία με την ευρεία της έννοια είναι μέσο για διατήρηση ή σύμπτυξη οικογενειακών δεσμών, για ψυχολογική αποφόρτιση, για συντήρηση μιας ομαλής κατάστασης στον επαγγελματικό, μορφωτικό ή πνευματικό τομέα ή για αντίστοιχες αναγκαίες βελτιώσεις. Γι' αυτό και αφιερώνεται στην επικοινωνία ένα ολόκληρο κεφάλαιο στο οποίο ρυθμίζονται οι διαδικασίες εσω-ιδρυματικών και εξω-ιδρυματικών επαφών.¹⁰¹

Προσπάθειες ανανέωσης των παραδοσιακών, εσω-ιδρυματικών μορφών επικοινωνίας καλύπτουν τις σχέσεις των κρατουμένων: α) με τους λοιπούς κρατούμενους, β) με τη διοίκηση και το φυλακτικό προσωπικό, και γ) με το ειδικό προσωπικό – ιατρούς, ιερείς, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, δασκάλους για σχολική ή επαγγελματική εκπαίδευση, γυμναστές, επιμορφωτές σεμιναρίων κ.λπ.

Μέσα στα πλαίσια αυτά παρέχεται σημαντική ελευθερία σε κρατούμενους (άρθ. 46 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) να συγκροτούν πρωτοποριακά προγράμματα ή να οργανώνουν τα ήδη εφαρμοζόμενα, άλλα πειραματικά και άλλα εδραιωμένα (λ.χ. προγράμματα απασχολησιο-θεραπευτικών θεατρικών παραστάσεων, Λαϊκής Επιμόρφωσης και Ελεύθερου Ανοικτού Πανεπιστημίου), έως τώρα χάρη στην πρωτοβουλία, ευθύνη και επιμονή ορισμένων ατόμων.¹⁰² Επιπλέον παρέχονται ευχέριες για ανάπτυξη νέων και εξέλιξη παλαιών δραστηριοτήτων των κρατουμένων σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση, ιδιωτικούς φορείς ή ομάδες εθελοντών.

Οι διατάξεις αυτές αρχικά δεν εντυπωσιάζουν. Και όμως, μέσω των ρυθμίσεων που αφορούν την επικοινωνία με τον έξω κόσμο επιτελείται, παράλληλα με τη σχολούμενη, εμφανή λειτουργία της διευκόλυνσης της κοινωνικής επανένταξης που προαναφέρθηκε, και μια αξιοπρόσεκτη μη σκοπούμενη, αφανής λει-

ηλεγραφημάτων και επιστολών σε περίπτωση που το επιβάλλουν λόγοι ασφαλείας ή κίνδυνος διάπραξης ιδιαιτέρως σοβαρών εγκλημάτων κτλ. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να ελεγχθεί η αλληλογραφία κρατούμενου ύστερα από άδεια του δικαστή εκτέλεσης ποινών (άρθ. 51 παρ.

τουργία: η διαφάνεια, για να μεταχειριστούμε ένα σύγχρονο όρο. Επιτυγχάνεται, δηλαδή, ένας ανεπίσημος έλεγχος σχετικά με τα συμβαίνοντα στον άλλοτε κλειστό και απρόσιτο χώρο των ιδρυμάτων. Σημειώνεται ότι τέτοιες μορφής «ανοίγματα» συστήνουν όσοι προτείνουν ριζοσπαστικές εναλλακτικές λύσεις στα προβλήματα των φυλακών.¹⁰³

Η αρχή της ζωτικής ανάγκης του κρατούμενου για επικοινωνία με το (ευρύτερο) περιβάλλον διαπνέει εξάλλου και τις εξω-ιδρυματικές επαφές. Με βάση αυτή την αρχή μειώνονται αισθητά οι περιορισμοί των επισκεπτηρίων και καθιερώνεται η δυνατότητα χρησιμοποίησης τηλεφώνου μία ή, σε περίπτωση ανάγκης, και περισσότερες φορές την εβδομάδα (άρθ. 50 και 51 παρ. 1 ΚωδΜεΚ). Και βεβαίως, δεν προβλέπονται οι διακρίσεις και απαγορεύσεις του προϊσχύσαντος Κώδικα του τύπου «οι καταδικασμένοι σε ισόβια κάθειρξη δικαιούνται να δέχονται επισκέψεις μία φορά το μήνα, οι σε πρόσκαιρη δύο» κ.ο.κ. (άρθ. 86 παρ. 6 ΣωφρΚ '67).

Εξάλλου ο έλεγχος ακόμη και της εισερχόμενης αλληλογραφίας, αν και θεωρείται απόλυτα απαραίτητος από τη διοίκηση των ιδρυμάτων εγκλεισμού στη χώρα μας αλλά και σε άλλες χώρες, μεταξὺ άλλων και για την πρόληψη διακίνησης ναρκωτικών μέσα στα καταστήματα κράτησης, ωστόσο απαγορεύεται (άρθ. 51 παρ. 2 ΚωδΜεΚ). Κατ' εξαίρεση μόνο επιτρέπεται ο έλεγχος του περιεχομένου

2 ΚωδΜεΚ). Σημειώνεται ότι η διάταξη αυτή είναι μέσα στο πλαίσιο του άρθ. 19 παρ. 2 του Συντάγματος. Επομένως, αυτό σημαίνει ότι στο πρακτικό επίπεδο οι κρατούμενοι μπορούν να συζητούν ή να επιλύουν οικογενειακά, επαγγελματικά κ.ά. θέματα χωρίς να γίνονται αυτά γνωστά σε τρίτους. Στο δε νομικό επίπεδο, με τη ρύθμιση αυτή γίνεται σεβαστό και αυτό το ατομικό δικαίωμα ενώ ευθυγραμμίζεται ο Κώδικας με την ελληνική συνταγματική επιταγή η οποία δεν περιέχει, όπως άλλα Συντάγματα, ειδική περιοριστική ρήτρα για όσους έχουν νόμιμα στερηθεί την ελευθερία τους.¹⁰⁴

Ακρογωνιαίος λίθος όμως μιας σύγχρονης επιτρεπόμενης και επιβαλλόμενης επικοινωνίας με τον εκτός του καταστήματος κράτησης κόσμο είναι ο θεσμός των αδειών και άλλοι θεσμοί, που διατηρούν ή περιορίζουν απλώς την ελευθερία αντί να τη στερούν.

Εναρμονιζόμενος ο Κώδικας και με σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης [R (82) 16] προβλέπει, εκτός από τις έκτακτες άδειες που ρυθμίζονται από τον ΚΠΔ (άρθ. 557 και 558), τακτικές άδειες για ανθρωπιστικότερη έκτιση της ποινής και για προετοιμασία ομαλής επανένταξης, καθώς και εκπαιδευτικές για την απόκτηση ή συμπλήρωση γνώσεων σε όλους τους βαθμούς εκπαίδευσης (άρθ. 52 ΚωδΜεΚ).¹⁰⁵

Παράλληλα με την υιοθέτηση του θεσμού των αδειών εισάγονται και τρεις, νέοι για την Ελλάδα, θεσμοί που μεγιστο-

ποιούν τις δυνατότητες ελεύθερης επικοινωνίας και διαβίωσης. Οι θεσμοί αυτοί είναι: α) τα Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης (άρθ. 58 και 59 ιδίως, ΚωδΜεΚ) τα οποία, βέβαια, απαιτούν δαπάνες για την ίδρυση και λειτουργία τους,¹⁰⁶ β) η τμηματική έκτιση της ποινής (άρθ. 61 και 62 ΚωδΜεΚ), και γ) η εργασία σε κοινωφελείς φορείς (άρθ. 61 ΚωδΜεΚ). Η περιγραφή και ανάλυση των θεσμών αυτών εκφεύγει από τους σκοπούς αυτής της εισαγωγής. Εδώ αρκεί μόνο να αναφερθεί ότι η έλλειψη σχετικών διατάξεων στον ΠΚ – και φυσικά, η αδυναμία ταχείας αναθεώρησης ορισμένων άρθρων του – περιόρισε την έκταση της εφαρμογής των θεσμών αυτών για να εναρμονιστεί ο ΚωδΜεΚ με τον ΠΚ.¹⁰⁷ Γι' αυτό και τόσο η τμηματική έκτιση της ποινής όσο και η εργασία σε κοινωφελείς φορείς εφαρμόζονται μόνο σε περιπτώσεις καταδικασμένων σε ποινή στερητική της ελευθερίας μέχρι δεκαοκτώ μηνών (άρθ. 61 παρ. 1 και παρ. 5 ΚωδΜεΚ). Επιπλέον, και οι προϋποθέσεις εισαγωγής σε Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης είναι κατά τι λιγότερο αυστηρές από αυτές της υπό όρον απόλυσης, λ.χ. ο κατάδικος πρέπει, εκτός των άλλων προϋποθέσεων, να έχει εκτίσει το ήμισυ της στερητικής της ελευθερίας ποινής και στην περίπτωση καταδίκης σε ισόβια κάθειρξη, τουλάχιστον δεκαπέντε χρόνια (άρθ. 59 παρ. 1 ΚωδΜεΚ). Πάντως, η εισαγωγή των εναλλακτικών αυτών τρόπων έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής, έστω και σε περιορισμένη έκταση, παρέχει τη δυνατότητα να διερευνηθούν πειραματικά τα πλεονεκτήματά τους όπως και οι δυσχέρειες που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή τους σε μικροκλίμακα και, φυσικά, ο δείκτης υποτροπής των καταδικών που συμμετέχουν στους νέους αυτούς θεσμούς.

3.5. Η ποιοτική αναβάθμιση του προσωπικού

Η ανάλυση των κατευθυντήριων αρχών, που προηγήθηκε, δεν απέβλεπε σε ιεράρχησή τους. Έτσι, ο τελευταίος άξονας που αναφέρεται στην αναβάθμιση του προσωπικού¹⁰⁸ θα μπορούσε να ήταν και πρώτος.

Είναι ευνόητο ότι το προσωπικό σε όλες του τις διαστάσεις, οριζόντιες, από διοικητικό έως τεχνικό, και κάθετες, από διευθυντή έως υπάλληλο γραμματείας (άρθ. 97- 120 ΚωδΜεΚ), αποτελεί ουσιαστικά το μόνο κλειδί που έχει τη δυνατότητα ν' ανοίξει την πύλη για διορθωτικές αλλαγές, ακόμα και τομές, στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης. Γι' αυτό άλλωστε και οι αναθεωρημένοι ΕυρΣωφρΚα '87, στο προσώμο όπου απαριθμούνται οι σκοποί των Κανόνων, για πρώτη φορά θίγουν θέματα προσωπικού. Οι τρεις μάλιστα από τους τέσσερις σκοπούς αφο-

- Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 110-112.
98. Πρβλ. Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 117.
99. Πρβλ. ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 95, κατά τον οποίο οι υπόδικοι έχουν αυτό το δικαίωμα. Σχετικά με τους λοιπούς κρατούμενους βλ. καν. 22. Ενδεικτικά, βλ. παρ. 20 εδ. 4 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών (StVollzG), κατά το οποίο ο κρατούμενος «μπορεί» να φορά δικά του ρούχα.
100. Βλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 86-89, και πρβλ. ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 43 και 44.
101. Πρβλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 145 κ.ε.
102. Γ. Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 122 κ.ε.
103. Βλ. π.χ. συμπεράσματα και συστάσεις μιας έρευνας σε φυλακές της Αγγλίας και της Ουαλλίας στα οποία μεταξύ άλλων προτείνεται η ελευθερία και αυτονομία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εκπαιδευτών, η μεγαλύτερη δυνατότητα επικοινωνίας του προσωπικού των φυλακών με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η κατάργηση κάθε λογοκρισίας επισκεπτών και αλληλογραφίας, η συστηματικοποίηση επισκέψεων από ιδιώτες δικηγόρους, η ουσιαστικοποίηση του θεσμού του Σώματος Επισκεπτών κ.λπ. (S. Cohen / L. Taylor, *Prison Secrets, National Council for Civil Liberties*, σελ. 94 κ.ε.). Για τον ενδιαφέροντα θεσμό του Σώματος Επισκεπτών (Board of Visitors), βλ. M. Maguire, *Prison Watchdogs: The role and effectiveness of Board of Visitors*, Home Office, Research Bulletin, σελ. 33-35 καθώς και παρακάτω σημ. 116.
104. Πρβλ. παρ. 29 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών (StVollzG), που προβλέπει την «παρακολούθηση της αλληλογραφίας». Ενδεικτικά βλ. Kaiser / Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 150-153. Αλλά βλ. και την προσφυγή στην Επιτροπή και στο ΔΑΔ του κρατουμένου Golder v. U.K. Application No 4451/70, Report of the Commission, 1 June 1973; Judgment of the Court 21 February 1975, μεταξύ άλλων και για παραβίαση της αλληλογραφίας του. Ο ισχυρισμός της αγγλικής κυβέρνησης ότι οι αρχές της φυλακής πρέπει να έχουν μια ευρεία διακριτική ευχέρεια που να τους επιτρέπει να διαβάσουν και να σταματούν επιστολές ακόμη και προς τους δικηγόρους, δεν έγινε δεκτός και αποφασίστηκε ότι παραβιάζει το δικαίωμα του κρατουμένου. (Όπως αναφέρεται από S. McConville, *The Use of Imprisonment. Essays in the Changing State of English Penal Policy*, U.K. / Boston 1975, σελ. 4-5 και 15.) Βλ. και Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...» ανωτ. [σημ. 4] σελ. 114-115, Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 145-146 και Θ. Λαφαζάνου ανωτ. [σημ. 31] σελ. 161.
105. Βλ. και παραπάνω 2.2 και 2.5· επίσης πρβλ. Σ. Αλεξιάδη, «Οι άδειες των κρατουμένων που εκτίουν μακροχρόνιες ποινές», *Αρμενόποιλος* (1984), 38 σελ. 1-9 του ίδιου, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 128-129, Χ. Μπάκα,

ανωτ. [σημ. 35] σελ. 146-147, Θ. Λαφαζάνου ανωτ. [σημ. 31] σελ. 161, καθώς και ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 7 παρ. 2 και 78.

106. Βλ. παραπάνω σημ. 3.
107. Βλ. και παραπάνω 2.2 αλλά και σχετική κριτική στο σ.ν. από Θ. Λαφαζάνο, ανωτ. [σημ. 31] σελ. 161.
108. Βλ. Δ. Ευαγγελιάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 167-168.
109. Council of Europe, *European Prison Rules*, ανωτ. [σημ. 33] σελ. 31 (Explanatory memorandum).
110. Αν και πρέπει να ξεκουράζεται (ίσως ενωρίτερα το φυλακτικό προσωπικό, η πρόβλεψη αυτή θεωρήθηκε τελικά αναγκαία για να μην απομακρύνονται επιμορφωμένοι και έμπειροι υπάλληλοι αλλά και για να μην αποτελεί η θέση του φύλακα προθάλαμο χαριστικής εισαγωγής σε ανώτερη θέση της δημόσιας υπηρεσίας.
111. Πρβλ. π.χ. Σουηδικό Νόμο για τη Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4], ο οποίος τηρεί σιγή σε θέματα προσωπικού, ενώ οι σχετικές κυπριακές διατάξεις (Οι περί φυλακών Κανονισμοί, όπ. π. άρθ. 124-129) ή οι γερμανικές (StVollzG παρ. 155, 156 και 162-165 σχετικά με τα Συμβούλια φυλακών) είναι συνοπτικές. Βλ. όμως και T. Vinson / M. Brouwers / M. Sampiemon, «Management Strategies and Tactics» στο M.J. M. Brand-Koolen, *Studies on the Dutch Prison System*, The Hague, 1987, σελ. 55-70 και ιδίως σελ. 55-67· επίσης των ίδιων, *Views of Prison Officers*, σελ. 73-94.
112. Πρβλ. άρθ. 24 παρ. 2 ΚωδΜεΚ αλλά και ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 6 (που αφορά τους Κανόνες) και καν. 41 (που αφορά την εσωτερική νομοθεσία και τους κανονισμούς).
113. S. McConville, ανωτ. [σημ. 104] σελ. 2.
114. Η σπουδαιότητα και οι δυσχέρειες της εφαρμογής τέτοιων κανόνων αποδεικνύεται και από κείμενο των Η.Ε. που καθιερώνει διαδικασίες εφαρμογής: *United Nations, Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners and Procedures for the Effective Implementation of the Rules*, Department of Public Information, New York 1984, σελ. 15-17.
115. Βλ. Ν. Κουλούρη, ανωτ. [σημ. 53] σελ. 34.
116. Πρβλ. τις «συμβουλευτικές επιτροπές πολιτών» του Καναδά («citizen advisory committees») που η κινητοποίησή τους σηματοδοτεί το μοντέλο της επανένταξης - παραπάνω 2.1.3-· γιατί με αυτές επιτυγχάνεται το «άνοιγμα» των φυλακών προς τον έξω κόσμο και προς τη συνειδητοποίηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Βλ. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 79· βλ. επίσης το κίνημα για τα δικαιώματα των κρατουμένων στις ΗΠΑ J.B. Jacobs, ανωτ. [σημ. 51] σελ. 431 κ.ε., καθώς και το θεσμό των «επισκεπτών φυλακών» της Αγγλίας (prison visitors) ο οποίος διαφέρει από το θεσμοθετημένο και διοριζόμενο από το κράτος «Σώμα Επισκεπτών» (Board of Visitors), που περιλαμβάνει και δικαστικούς. Βλ. S. McConville, ανωτ. [σημ. 104] σελ. 6-7.
117. Βλ. S. McConville, ανωτ. [σημ. 104] σελ. 4 κ.ε. Περισσότερο αιτιασφόρος είναι ο Πανούσης για την υποδοτικότητα της α-

τομικής προσφυγής (Γ.Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 25).

118. Πρβλ. Alternativ-Entwurf eines Strafvollzugssetzes 1973, όπως αναφέρεται λ.χ. από τους Kaiser / Kerner / Schöch ανωτ. [σημ. 6] σελ. 69-71.
119. Βλ. τους ήδη συνταχθέντες νέους κανόνες από την International Penal and Penitentiary Foundation, *The Elaboration of Standard Minimum Rules for Non-Institutional Treatment*, Bonn 1989.

